

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCKETTIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1943.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Sik Sándor: A magyar romantika kérdése.	49
Alszegehy Zsolt: Faludi Nemes ember-ének rokonai	68

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Rédey Tivadar: Bablits Mihály kritikusai „stilusgyakorlata“ 1905-ből	81
--	----

BÍRÁLATOK.

Hankiss János: Európa és a magyar irodalom. — Báró Petrichevich Horváth Emil: A Petrichevich-esalád naplója. — Gábrriel Asztrik: Abélard. — Rubinyi Mózes: A nyolevanéves Radó Antal. — Misztil László: A magyar tragikum-elmélet története. — Herke Rózsa: Pájer Antal. — Pelyvás-Ferencsik István: A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula	87
---	----

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	91
-------------------	----

FIGYELŐ.

Kovácsóczy Mihály kiadatlan levelei. — Hírek. — Elhúnytak. ...	94
--	----

A folyóirat évenként négy füzetben jelenik meg.

A magyar romantika kérdése.

Stk Sándor elnöki megnyitója.

1.

Mi a magyar? — ez az a kérdés, amely napjainkban talán a legjobban foglalkoztatja a magyar tudomány és irodalom lelkiismeretét. Az irodalommal foglalkozó írásokban is egyre sűrűbben és hangosabban lép fel a követelés, hogy itt is elsősorban a magyar lélek vonásait, a magyar lélek sajátos megnyilatkozási formáit kutassuk, és csak ezek után, másodsorban fordítsuk figyelmünket a külső összefüggések, hatások és összehasonlítások, az egyetemes motívum- és stíltörténeti szempontok felé. A magyar irodalomtörténetben ez a gondolat egyáltalán nem új. Már 1843-ban megfogalmazza Bajza az Athenaeum búcsúszavában: „Igenis világosan kifejezte magát a Gondviselés, hogy nekünk mindenben saját magunkból kell kifejlennünk, hogy minden külföldieskedés nálunk csak ideiglen diszló növény, s hogy csak az tenyész nem hervadandólag, mely saját vérünkéből sarjadott.“ Sőt, még előbb, 1817-ben. a *Nemzeti hagyományok*ban Külcsey ezt a gondolatot tette a magyar irodalom-bölcselet első nagy törvénykönyvének alapjává. Napjainkban pedig, sok évvel a ma népszerű jelszavak fölhangzása előtt, az önelvű magyar irodalom-emlékőltre építette föl tudományunk legelőkelőbb és legtermékenyebb elméletét Horváth János.

Mindazáltal messze vagyunk még attól, hogy ennek a megismert igazságnak következményeit minden területen levonjunk. Még sok kutatásra lesz szükség, míg az európai irodalomfejlődés legáltalánosabb fogalmainak magyar értelmét véglegesen tisztázzuk. Ezeknek a széltehen használt és nélkülözhetetlen, de a magyar fejlődés szempontjából még nem egészen tisztázott fogalmaknak egyik legfontosabbika, a *romantika*. Már Koszó János rámutatott 1927-ben,¹ hogy milyen összevisszaság és következetlenség uralkodik ennek a fogalomnak használatában legjobb irodalomtörténészeinknél is. Hiszen még abban sincs egyöntetűség, hogy mikor volt a magyar irodalom romantikus korszaka. Farkas Gyula szerint a huszas években, Vértesy Jenő szerint 1837-től 50-ig, hogy csak a két legszélsőbb példát említsen. Bánóczy a német romantika képét keresi a magyar irodalomban; Kemény, Zlinszky, Vértesy a franciáét, amelyet viszont Koszó „antiromantikus francia romantikának“ nevez. Vass Bertalan, sőt bizonyos értelemben Külcsey is, a középkor vonásait, mások ötletzerűen hol egyiket, hol másikat. A stílusjegyeknek egy finom megérzője, Brisits Frigyes, viszont egyenesen tagadja a romantikafogalom

¹ *Ungarische Romantik*. Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin. Dem Andenken Robert Graggers gewidmet. Berlin és Lipsce. 1927. 146 sköv.

magyar irodalomtörténeti jogosultságát: „Jövevény fogalom, idegenből hozzánk szállított elnevezés. Nem a mi fejlődésünk következménye. Igazában nincs is határozott tartalma. Tájéképhangulat, érzelmes magatartás, festőiség, bágyadt képzeleti színek húzódnak meg határozatlan jelentése alatt. Magán kívül nincs kapcsolata semmivel, nem bontotta fel a költői alakítás racionális alaki egyoldaltságát s így a költői fejlődést nem állította új feladatok elé.“² Hol itt az igazság? És főleg, hol a magyar romantika?

A probléma lenyegét, ha világosan nem is látta, de mintha megérzte volna a romantikus kor egyik-másik élesebb szemű írója is. Főként Vörösmarty költészetéről hallunk hangokat, amelyek mintha ennek az érzésnek volnának kifejezői. Zádor György írja Kazinczynak, hogy Vörösmarty „Homér és Ossianet tanulván, magának egy, mind a kettővel rokon s mind a kettőtől független *nemzeti maniert* teremtett“, azért „a céhbéli kritikusok aligha lesznek vele megelégedve“.³ Valami ilyet sejtet Szalay László paradoxonja is, aki Kisfaludy Sándor és Vörösmarty költészetét összehasonlítva azt írja, hogy Kisfaludy „a romantikát magyarította, Vörösmarty a magyarságot romantizálta.“⁴ Erdélyi János *Valami a romanticizmusról* című tanulmányában már az egész magyar romantikától — szemben a franciával — megkívánja „a hazafiságot, népiességet, mint annak legelső alapját és anyagját, melyből ahhoz-ahhoz képest kifejlődjék a nemzeti költészet“.⁵ Toldy Ferenc már egy őst is megjelöli a magyar romantikának, mégpedig egy éppen nem romantikus — legalább is az akkor (1833!) romantikusnak nevezett irány értelmében nem romantikus — költőben: „Vörösmarty lón a romántos iskolának, melynek mindeddig az egy *Zrínyi* volt művészetünk mezején képviselője... feltámasztója, vagy inkább újra és szebb fényben megalkotója.“⁶

A kérdést egész fejlődéstörténeti jelentőségében Farkas Gyula vizsgálta meg és egész könyvvel felelt rá. Jeles műve *A magyar romantika* gazdag képt festi az 1820-as évek irodalmi életének, sok elfeledett érdekes adatot tár fel, nem egy *termékeny* gondolatot vet fel, valójában mégis adós marad a felelettel. Végeredménye: „A művelődési különbségek kiegyenlítése, a nemzeti érző kialakulása, a nyugati szellemi áramlatok asszimilációja: ez a magyar romantika kifejlődésének három fokozata.“⁷ Ez a megállapítás megjelöli a magyar irodalom romantikusnak nevezett korszakának — szabatosabban e korszak egy részének: 1820-as éveknek — fejlődéstörténeti helyét, de semmit sem mond arra nézve, van-e nálunk olyan *romantikus* jelenség, amelyet sajátosan magyarnak nevezhetnénk. Nyilvánvaló, hogy az általa követett út: a kor irodalmi tudatának vizsgálata, ennek a kérdésnek eldöntésére nem is alkalmas. Az olyan mélyenjáró és finom különbségek felismerésére, amilyenekről itt szó van, a kortársnak nem is lehet meg a kellő távlat. A nagy koreznék és stílusáramlatok, a nagytekintélyű külföldi minták, a korizlést formáló nagy

² Brisits Frigyes: *A XIX-ik század első fele*. 1939. 143.

³ 1825. augusztus 22-ről. Id. Gyulai: Vörösmarty Ö. M. II. 463.

⁴ Muzáron. Új folyam. 1833. I. 85.

⁵ Erdélyi: *Tanulmányok*. 1890. 502.

⁶ Kritikai Lapok. 1836. VI. 152 sköv.

⁷ Farkas Gyula: *A magyar romantika*. Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből. 1930. 15.

külső sikerek: egy-egy kor irodalmi tudatát és ízlésvilágát rendszerint oly lenyűgöző erővel formálják, hogy a nagy általánostól eltérő törekvéseket alig veszik észre, és pedig annál kevésbé, minél mélyebben, minél bensőbb lelki rétegekben rejlik ez a *más*, és minél több rokonságot mutat külső megjelenése az átlagos ízlés formáival. Már pedig a magyar romantikánál ez az eset. Mi az európai romantika magyarországi történetében a sajátosan magyar elem, erre csak a romantikus *művek* vizsgálata adhat feleletet; ez a vizsgálat pedig feltételezi egyrészt az átvett romantikus hatásoknak, másrészt a magyar előzményeknek alapos ismeretét.

A probléma megoldásához három kérdésre kell megfelelni: mi a romantika, mint ilyen, mert hiszen ennek magyar változatát akarjuk keresni; van-e romantika az európai romanticizmus korszakának magyar irodalmában; és ha igen: mennyiben különbözik ez a külfölditől; szabatosabban: vannak-e benne olyan *romantikus* jelenségek, amelyek nem magyarázhatók meg külföldi hatásból?

2.

Mit érzünk, *mit mondunk romantikusnak*? Az emberek beszélnek romantikus eseményekről, és váratlant, meglepőt, érdekest, kalandost értenek rajta. Valamennyi példa megegyeznék két mozzanatban: egyik a *nem-rendes*, nem-köznapi, mem-általános, excentrikus, másik a nem egészen-józan, *exaltált* jelleg.

A nem-rendes kifejezés és mindazok a szinonimák, amelyekkel a közéletben ugyanezt az alapérzést szokták kifejezni, nyilván egy lelki alkatot jelölnek meg: a „*problemátikus*“ embert. Az emberek nagy része számára a dolognak az a rendje, amelyben él, többé-kevésbé magától értendődik. Születés, nevelés, társadalmi osztály, miljö, foglalkozás stb. keretet alkotnak körülötte, és ő természetesnek találja, hogy ezek között a keretek között él. Megelégedett, vagy zúgolódik ellenük, esetleg ki akar törni belőlük, de hogy az adott körülmények egésze — a „világ“ — mint ilyen, jogosult-e vagy nem, az fel sem vetődik lelkében: vagy ha felvetődik, legfeljebb mint olvont, tisztán elméleti kérdés, nem mint egész életalapja megingásának, vagy megváltozásának lehetősége. Ez a világ az ő számára ha nem is a „legjobb világ“, de mindenesetre a létező, az egyedül létező világ. Ezzel szemben a problematikus ember számára semmi sem magától értendő; mindenben problémák jelennek; kérdések merednek feléje, amelyekre felelnie kell, és pedig nem azért, hogy elméleti választ kapjon elméleti kérdésekre, hanem azért, hogy élni tudjon; hogy megtalálja helyét a világban. A problematikus ember lelkileg egyensúlytalan, aki állandóan keresi az elvesztett, vagy még meg sem ismert egyensúlyt. Az egyensúlytalanságnak számos oka lehet. Akármilyen okból származik azonban a problematikus életérzés az az ember, akin ez uralkodik, nem találja helyét a világban, és minden szellemi megnyilvánulása mélyén megérzik az *egyensúlykeresés* többé-kevésbé tudatos, de mindent sajátosan színező alapélménye.

Az így jellemzett romantikus lényeg természetes *érzelmi* velejárója a *nyugtalan*ság. A „nem-rendes“ ember állandóan kénytelen érezni az ő nem-rendes voltát. A problémák, amelyek a romantikus lélekalkat mivoltához tartoznak, természetesen nyugtalanítják az embert, mindaddig, amíg megnyug-

tató megoldást nem talál rájuk. A nem-rendes ember szükségszerűen vágyakozik a rendesség, a problémákkal vívódó ember a megoldás után. Ez a *vágy* — a „romantikus vágyódás“ — a nyugtalanság másik oldala: a kettő együtt a pur excellence romantikus érzelm. Ez a nyugtalan vágyódás, amely a romantikus lélek természetese szerint valójában kielégíthetetlen — mert hiszen ha megnyugtató végső megoldást találna a problémákra, akkor már nem volna problematikus ember —, a *melankóliának*, a szomorúságnak finom felhőjével borítja be lelkivilágát. Ez a szomorúság időnkint lázas hánykolódássá, voraglásá, gyötrelmes szonvedéssé is válhatik, sőt egyenesen kötségbeeséssé; máskor meg, a kifáradás pillanataiban, fásultsággá, fagyos nyugalommá, vagy dacos önmagába-zárkózássá. Ha pedig olykor szerencsés pillanatokban föltetszik a lélek mélyén, vagy a messzeségben a megoldás halvány sugara, sejtelmenszerű derengése vagy vakító villámlobbanása, akkor pillanatnyi felujjongássá, boldog fellélekzéssé, elragadtatássá, sőt — inkább rövidebb, mint hosszabb időre — ideiglenes megnyugvássá is változhatik, de akkor is ott borong rajta bizonyos melankólia, a megtalált kincs elvesztésétől való félelemnek, a bizonytalanságtól való rettegésnek, a harmónia és az embermivolt törekénye, mulandósága tudatának felhője.

Ezzal az érzelmi világgal — már akár ebből kifolyólag, akár ezt meghatározólag — a *gondolat síkján* is velejár az egyensúlytalanság, akár mint kétély, hitetlenség, az értelemmel szemben való leküzdhetetlen bizalmatlanság, akár mint tagadás, akár mint egyensúly-keresés, esetleg szenvedélyes igazságkutatás. Minthogy pedig az ember nem tud megnyugodni a nyugtalanságban, a romantikus lélek gondolatvilága állandó küzdelem; valami eszmei létalapot kutat, vagy teremt magának, ha csak azért is, hogy a megtalálás pillanatában csalódottan ott hagyja, vagy szenvedélyesen felboncolja és úgy veszítse el, esetleg újabb és újabb hasonlók kedvéért. Ilyen „létalap“ a romantikus ember számára pl. a *filozófia*. Innen minden idők romantikusainak örök nosztalgiaja valamiféle filozófia után. Persze ez a filozófia nála mindenestől „existenciális“ bölcsekedés: arra való (és ehhez a célhoz is igazodik), hogy elviselhetővé tegye létének belső harmóniatlanságát, ébrentartsa egy eljövendő, megszerezhető harmónia reményét. Az érzelmi élet hullámzásának megfelelőleg, ez a filozófálás az ujjongó igazság-megpillantástól, a lázas boncoláson át, a fáradt széksziszig és a keserű gondolat-, sőt valóságtagadásig, mindenféle árnyalatot fölölthet. Ugyanilyen széles skálája lehet a *romantikus vallásosságnak* is. Csak két határérték van zárva előtte: a naiv gyermeki hit egyfelől, és az akármilyen módon adott, vagy kiharcolt felsőbbeséges egyensúly nyugalma másfelől. E kettőn belül a hitnek és hitetlenségnek, a lázadásnak és a szenvedélyes önmegalázásnak, a vallásos élmény gondolati, erkölcsi és esztétikai megragadása és átgyúrása minden fajtájának drámái és — rendszeren rövid — idilljei, ujjongásai és jajgatásai, bűnei és bűnbánatai, bukásai és megtérései, nagy változatosságban, olykor megrázó forgatagban tölthetik be lelkét. Másféle adottságú romantikusok az emberi *közösség* felé fordulnak és onnan várják az egyensúlyt. Az emberekért, hazáért, fajért, osztályért, az emberiségért vívódó küzdelemben akarunk felolvadni. Mások kizökkentségük okát a társadalom hibás berendezkedésében keresik, és *forradalmárrá* lesznek, egy óriási külső kerülvél keresvén belső nyugalmaikat. Ismét mások nem találván

megnyugvást a szellem világában, lázas *gyakorlati tevékenységre* adják magukat az érzések mámorától, lázas *hedonizmustól*, „mesterséges paradicsomoktól“ várnak kielégülést, vagy a „valóság“ tűrhetetlen lóvén, a *képzlet* világába, a mese, az exotikum, a történelem kecsegtető más-valóságába menekülnek.

Ez a *menekülés* jellemzi a romantikus ember *akarati életnek* egyik ütemét. Másik üteme ennek az életnek a *harc*. Az ember nem képes huzamosan megmaradni az egyensúlytalanság állapotában. A lelkileg megbillent ember tehát vagy megkísérli helyreállítani az egyensúlyt, és harcol érte, vagy belefárad a harcba és lemond róla: menekül magától és a valóságtól. A lázadás és lemondás, a kifelé és másfelé fordulás jellemzett érzelmi és gondolati gesztusai, a legtöbb romantikusnál cselekvésé, életprogrammá, teljesítménnyé válnak. A Széchenyi-féle óriások, akikben a romantika történelemalkító erővé lesz a Rimbaud-k és Gauguinek, akiket belső nyugtalanságuk exotikus világokba űz, éppen olyan nagy példái a romantikus cselekvésnek, mint a börtönig, csatatérig, öngyilkosságig romantikus Verlaine, Byron-ok, Teleki Lászlók.

Ezek a lelki mozzanatok érvényesülnek a *romantikus művész* alkotás-módjában is. Legerősebb indítója az *érzelem*. Belső nyugtalansága következtében érzelmi elemek vezetik még ekkor is, ha erős megismerési, vagy akár elmékedési ösztön hajtja. A *képzlet* zsarnoki módon uralkodik rajta és állandóan elmossa szeme előtt a valóság határait: vibráló, irracionális vonalakat csillogtat előtte, ezeket ráerőszakolja valóságábrázolására is. Ihletében a *tudatos és a tudattalan elemek* állandó tusakodásban vannak. Alkotás közben hol a tudatszakadásig figyelni alkotó önmagát, hol — ha szabad ezt a paradoxont használni — szinte erőszakos tudatossággal rendeli magát alá az áhítattal tisztelt tudattalan vezetésének. Mivel lelkivilágában minden problematikus, a művészetben sincs előtte magától értetődő dolog, *sem tárgy, sem akadály, sem forma*. Nem tiszteli a hagyományt, mindenáron eredetét, újat, szokatlant akar adni. A régi formákat elveti, vagy legalább is módosítja, állandóan keres, kísérletezik, és ha igazán lángelméjű alkotó, gazdagon teremti az új formákat. Az egyes formai kombinációk közül jobban szereti a nyílt, befejezetlen, sejtető, az aszimmetrikus megoldásokat.

3.

Ez a romantikus lélekalkat, ez a — ha szabad így mondani — örök romantika, igen határozott történeti típusvonásokkal áll előttünk a *tizenkilencedik század* irodalmában. Ezt a tizenkilencedik századi romantícizmust egyrészt nagy világesemények hozták létre (a francia forradalom, a napoleoni háborúk, ezekkel kapcsolatban a nemzeti érzés felébredése és a liberális szabadságeszmény kialakulása), másrészt az ezekkel párhuzamos nagy szellemi áramlatok: az individualizmusnak fejlődése, a középkori világérzéstől a renaissanceon, reformáción és a felvilágosodáson át az egyre erősödő szubjektívizmus felé, a felvilágosodás racionalizmusának természetzerű reakciója, az irracionális világ új jogaiba-lépése, a szív, a szenvedély, a képzlet erősödő uralma, és mind ami ezzel együtt jár: a mese, az exotikum, a legenda, a mítosz, a történelem.

a babona stb. iránti érdeklődés. Elősegítették mindezt az esztétikai előzmények: a tizenyolcadik századig nyúló klasszikus műelmélet elszikkadása és a vele szemben föltámadó ellenhatás: harc a szabályok ellen, a nagy barokkra következő irodalom szűk világa ellen. Ez hozza magával a realizmusnak egyre növekvő ösztönét, a jellemzetességnek (couleur locale), gazdagságnak, érdekességnek követelését, a megúnt klasszikusokkal szemben a középkori eszményt. Nagy lendületet adott a törekvéseknek néhány nagyhatású vezető egyéniség: Rousseau, Walter Scott, Herder, Byron, Victor Hugo. Mindez azonban nem alakíthatná át oly tökéletesen a kor Európájának szellemi arcát, ha nem jelenének meg az egyes nemzetek körében nagy számmal születetten romantikus jellegek, az örök romantikának a korizlés köntösében fellépő képviselői.

Ezek a romantikus szellemek mindenhol egyéni árnyalatokat adnak a romantikának és nemzetük történelmi helyzete, sajátos szellemi, valamint esztétikai fejlődése, legmélyebből pedig a valójában szabatosan meg nem határozható, de félreismerhetetlenül mégis működő „nemzeti lélek“, vagy ahogy ma mondani szeretik, népi adottságok tudattalan munkájával a világjelenséget a maguk nemzeti képére hasonlítják át. Amikor angol, német, francia romantizmust emlegetünk, akkor három, időrendben is egymást követő, igen határozott vonásokkal megkülönböztethető szellemi áramlatra gondolunk, amelyek a maguk módja szerint valósítják meg az örök romantikának tizenkilencedik századi formáját.

Van-e ilyen tizenkilencedik századi európai romantika a magyar irodalomban? Erre a második kérdésünkre sokkal könnyebb megfelelni, mint az elsőre és a harmadikra. Bizonyos, hogy van a magyar irodalomtörténetnek egy korszaka — nagy általánosságban: a napoleoni háborúk és a szabadságharc között —, amelyet többé-kevésbé minden vizsgálója romantikusnak érez. Ezt a korszakot már csak a külső irodalmi élet ismeretében is elég könnyű elhatárolni az előzőtől és a következőtől. Kisfaludy Károly körének csatározásai Kazinczyval és kortársaival, Kisfaludy Sándorral, Döbrentéivel, Horvát Istvánnal egyik oldalról, — a negyvenes években fellépő fiatal íróknak írói és emberi magatartásban, művészi stílusban és politikában való új hangja a másik oldalról: félreérthetlenné teszi a korváltást. A magyar romantika vizsgálója számára így szinte önként kínálkozik a huszas és harmincas évek irodalma.⁸ Ennek a kornak nagy írói természetesen a következő években sem némulnak el, de a negyvenes évek irodalmának alaphangja már nem Vörösmarty hangja, hanem Petőfié, légköre nem a Széchenyié, hanem Kossuthé. Petőfi még „magyar romantika iskolának“ akarja elnevezni a *Tizek Társaságát*.⁹ de bizonyos, hogy ez a romantika már nem azonos a Vörösmartyéval.

Farkas Gyula érdekes adatokkal igazolja, hogy *a kor vezető írói* maguk is romantikusnak tekintették koruk irodalmát. Kisfaludy Károlyról Gyulai is följegyzi, hogy „sokat beszélt a romantikáról a német irodalom nyomán“.¹⁰ Már gróf Teleki József 1818-ban erre az irodalomra alkalmazza a romantikus

⁸ Alszeghy Zsolt 1822-től 1841-ig számítja a magyar romantizmus korát. *A XIX. század magyar irodalma*. 1923.

⁹ Ferenczi Zoltán: *Petőfi élete*. II. 258.

¹⁰ Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. 1900. ³ 95.

szót.¹¹ Döbrentei ezzel a szóval támadja az Aurora-kört.¹² Már Berzsenyi a romantika nevében védelmezi Kölcsey ellenében a maga stílfantomatikáját. Toldy és Szalay nyilatkozatait az imént idéztük.

Kétségtelen, hogy ebben az irodalomban igen sok olyan romantikus elem található, amely egyenesen külföldi hatásra született. Időrendben elsőknek a *német hatás* jelentkezett, már a Sturm und Drang korában, a Mednyánszky—Majláth—Gaal-féle német-magyar kísérletekben, az osztrák „barokk-romantika” magyar párhuzamaiban, a triviális regények, a lovag-, rabló- és rémromantika tuca műveinek tömeges fordításában, de a nagy német romantika, a Vörösmarty elbeszéléseiben megjelenő Hoffmann-reminiscenciákon túl, talán csak az egyetlen Vajda Péteren mutatható ki, és még a németekhez érzelmi színezetben legközelebb álló Kölcsey pályája is: fokozatos kibontakozás a német hatás alól. 1833-ban Bajza már tiltakozik a német romantika ellen mint amely „nemzeti karakterünknek ártalmára van”.¹³ A német romantikának sokszor megállapított legjellemzőbb vonása, a misztikus, filozofáló jelleg pedig irodalmunkból jóformán teljességgel hiányzik.

A *francia romantika* hatása csak a harmincas években kezdődött. Az első francia romantikus nemzedék nagy íróit, Mme Staelt, Chateaubriandt, Lamartinet, nálunk alig olvasták. Hatásukról a nagy magyar romantikus egyéniségek közül egyedül Széchenyinnél lehetne szó, nála is inkább pályája elején. A harmincas években azonban gyorsan jelentkezik az új mozgalom, amely pátoaszával és politikai mondanivalóival sokkal közelebb állt a kor magyarjainak lelkéhez, mint a német romantika. A Tudományos Gyűjtemény már 1831-ben cikket közöl a francia romantikáról; ettől az évtől kezdve nem szűnik meg az irodalmi érdeklődés a franciaországi mozgalom, elsősorban Victor Hugo személye iránt. Ez a hatás még jobban erősödik a negyvenes években. Hatalmas lökéseket kap tőle a magyar politikai élet, izgató színeket és indításokat a magyar liberalizmus, az irodalomban pedig az új drámai- és regényforma kialakításával negyedszázadra uralkodóvá válik a francia romantika esztétikája. A negyvenes évek magyar irodalmában ez a francia szín a legerősebb, de ekkor is sokkal inkább a második- és harmadrendű írónál: Kölcseyre nem hat, Széchenyire csak indulásában, Vörösmartynak csak drámáira, és azt hiszem itt sokkal kevésbé, mint általában felfogják. Már 1848-ban Erdélyi *szóromantikának* nevezi a francia ízlést, amelyet „gyűlölünk s óhajtjuk irodalmunknak a leginkább eláradt francia és minden idegen befolyástól minél előbbi felszabadulását”.¹⁴

Talán mindkét romantikus hatásnál mélyebbre hatolt, de mindkettőnél elhatároltabb területen az *angol romantika* két nagy európai hőse: Byron és Scott. Byron hatása elsősorban nem is egyes művekre döntő; ilyen szerepe különben is később jelentkezik erősebben (Arany János, a verses regény). Sokkal jelentősebb a byroni művek hatásánál magának a *byronizmusnak*, ennek a titáni szenvelgésnek és életunalomnak, a líra, pátoasz és gúny e sajátos vegyülcékének

¹¹ T. J.: *A régi és új költés különbségeiről*. Tudományos Gyűjtemény. 1818. I. 48. Ld. Farkas Gyula: *Romános-romántos-romantikus*. Minerva, 1929. VIII. 181.

¹² Tud. Gyűjt. 1824. VII. 78., U. o. 183.

¹³ Bajza József: *Összegyűjtött Munkái*. IV. 119.

¹⁴ Erdélyi János: *Tanulmányok*. 1890. 502.

hatása, a fiatal Széchenyire és a magát kereső Petőfire (*Felhők*). Scott viszont Jósikán át évtizedekre döntő és majd egy századig egészen el nem fogyatkozó hatással volt a történeti regény magyar formájának alakulására.

Mindezek jelentős, bizonyos pontokon egyenesen döntő irányítások, sok kis író mindenestül megmagyaráznak és a legnagyobbakon is megvilágítanak számos motívumot, témát, műformát, de a vizsgált két évtized legnagyobbjairól, *Kölcseyről, Széchenyiről, Vörösmartyról* semmi lényegest nem mondanak. Márpedig kétségtelen, hogy ha vannak irodalmunknak olyan jelenségei, melyekben a romantika fentebb megtalált fogalma testesül meg, elsősorban ennek a három nagy szellemnek életműve az. És éppen ez a három, a mellett, hogy romantikusabb minden magyar romantikusnál, félreérthetetlenül *más értelemben romantikus*, mint a németek, franciák, angolok, sőt más értelemben, mint az ezek után induló Kisfaludyak, Jósikák, Kuthy Lajosok. Érzik ezt a nagy kortársak is. „Vörösmarty írói párthelyzetének — mondja Kemény, — az a saját-sága vala, hogy akikkel együtt működött, azoknak a széptani irányt tekintve vagy ellentéte volt, vagy legalább antagonistája: nem polémiák által, hanem *saját géniuszának természeténél fogva*... A német költészet — bár méltányolatok általa — nem bírt rá vonzerőt gyakorolni... Kölcseyözt-e ő valamit a francia romantikából? Alig hiszem... Neki nem is voltak olyan saját-ságai, melyek ne volnának az általános romantika tulajdonai, hanem csak a francia új iskolái.”¹⁵ Alszeghy szerint is „e korban Vörösmarty az egyetlen egyéniség, akiről *lefoszlott minden élősi inda, ami a romantikus talajhoz láncolta, csak a gyökere maradt meg*”.¹⁶ Milyen jellemző, hogy ez után a megállapítás után azonnal Vörösmarty és Kölcsey lelki rokonságát fejtegeti. Hogy Keménynek Széchenyiről is hasonló felfogása volt, félreérthetetlenül kitűnik nagyszerű Széchenyi-portréjából. Széchenyi legújabb életírója szerint is „nem tanítványa ő a romantikának, hanem egyik előállítója, aki érzékenységgel, hajlamaival választja ki a rámaradt könyvekből, a Metternich-kori főnemesség szenvedélyeiből, ami mint a romantika szelleme fog előttünk föllobogni”.¹⁷ Bizonyos, hogy e három nagy író között mélyreható szellemi közösség van. Ez annál elgondolkoztatóbb, mert olyan különböző szellemi tájakról jönnek. És mégis: életük és művük félreismerhetetlen családi vonásokat tüntet elénk.

De — veheti fel valaki, és ez a gondolat ma ugyancsak népszerű — ezek a családi vonások talán egy szélesebb családnak, annak a *Délkelet-európának* közös jegyei, amelynek története és szellemi fejlődése olyan sok közös vonást mutat, olyan sok közös igényt fejlesztett ki, olyan sok közös nyugati hatást fogadott be. Csakugyan, már ma is, holott az idevonatkozó kutatások még a kezdet kezdetén vannak, félreismerhetetlenül meg lehet állapítani, hogy a romantikának nagy világmozgalma időben és terepben, témákban és színekben sok tekintetben hasonlóan jelentkezik a németektől keletre fekvő egész Európában, Oroszországtól egész Törökországig. A romantikával járó szabadságmozgalom, a „nemzetiség” (Széchenyi értelmében) és a népköl-

¹⁵ *Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaságban*. 1864. febr. 6. Összes Művei. XI. 166—169.

¹⁶ *A XIX. század magyar irodalma*. 71.

¹⁷ Németh László: *Széchenyi*. (Vázlat.) É. n. 28.

tészet iránt fölébredő érdeklődés, a francia romantikának, főleg a politikai lírának, a Scott- és Sue-féle regénynek és Byronnak hatása végighúzódik ezen az egész területen. Am még az olyan másod- és harmadkézből vett adatokra épülő és szűkszavú áttekintésből is kitűnik, amilyen Karl Dieterich alapvető munkája,¹⁸ hogy a magyar romantikának legfőbb jellemvonásai még ebből a nagy rokoni együttesből is kiemelkednek. A drámát például csak Magyarországon termékenyíti meg a romantikus kor; „Shakespeare történeti heroizmus és Schiller patetikus moralizmusa” csak Magyarországon hatnak igazán.¹⁹ A három nagy magyar romantikusával rokon lelket nyilván könnyen fog találni a jószemű kutató ezekben a nagyobbreszt igazán csak a romantikával meginduló irodalmakban, de olyat, akinek tanulmányozása ennek a három nagy magyar szellemnek lelkére is világot derítene, aligha.

4.

A német romantika *tartalmi lényege*, immár közhelyszerűvé vált fogalmazással, nyilván: az élet és a történelem értelmének keresése. A francia romantikáé: a társadalom morális és politikai problémáinak elemzése. Ha a magyar romantika lényegét ilyen egyszerű fogalmazással akarjuk meghatározni, az első pillantásra szembetűnik, hogy abban valami belső *dinamika*, mindhárom nagy romantikus életében egyértelmű fejlődés vethető észre. A nagy alapkérdés, amely mindhármuk életének és művének első korszakát kitölti, elsősorban egyéni érdekűnek látszik. Mindegyikük a maga egyéni életének értelmét keresi, a maga romantikus lelkének egyensúlytalanságával birkózik, nagyon durva leegyszerűsítéssel azt lehetne mondani, hogy romantikájuk alapproblémája egyelőre az *egyéni boldogság* kérdése. A Széchenyi-Naplók első kötetéből, a fiatal Kölcsey lírájából éppen úgy a boldogság utáni sóhaját halljuk ki legerősebben, mint Vörösmarty hexametereiből és alexandrinusaiból, mindenütt, ahol érezhetően szívéből szól: a *Délszigetben*, a *Tündérvölgyben*, vagy akár *Zalán futásának* legelővonebb lírai részeiben. A magyar romantika ez első ütemének legteljesebb kifejezése, nagy összefoglaló remeke: *Csongor és Tünde*, ez a csodálatos költői szintézis, amely az egyéni boldogság szempontjából üli magához, vizsgálja végig és borítja le a költői álom fátyolával a mindenséget. Am *Csongor* költője nem sokáig tud megállni a mesebeli aranyalma alatt; alig néhány hónappal *Csongor* után megírja a *Romot*, ezt a rejtélyes költeményt, amelyet akárhogy próbálunk értelmezni, bizonyos, hogy a vágyában háromszorosan is kielégült hős otthagyja a boldogságot, mert „küszöbén túl hagyta csapongani vágyát” és „*egy népet lele*, mely gyéren vala, lelketörönten Ósei honjában... S már elméle, hogyan gyűjtsön hadat a had után, mint Tégye virágzóvá népét s a földet alatta, Óseinek földét”. Ugyanez a belső élmény jelentkezik a fiatal Kölcsey költészetében, a *Rákos nimfájához* címzett ódában, egész költői fejlődésében, az érzelmes daloktól a *Tisztújításig*, prózájában az *Ünpanaszoktól* az *Országgyűlési Naplóig* és a *Parainesisig*, életében, a csekei remeteségtől a pozsonyi szöszéckig és Wesselényi védelméig. És ugyanez a lelki

¹⁸ Die Osteuropäischen Literaturen, in ihren Hauptströmungen verglichend dargestellt. Tübingen. 1911.

¹⁹ I. m. 135.

szükségszerűség viszi el az arisztokrata huszárcapitányt és byronikus daudyt a pozsonyi országgyűlésre, a november 3-i híres ülésre, ez iratja le vele két héttel előbb Crescencia számára a sokszor idézett mondatokat: „Minden családi boldogságról lemondtam... boldogságomat és békémet csak az erény nehézsége és durva, de nemes útján fogom keresni... Ó, bár honfitársaimnak egykor igazabban szolgálhatnék, mint idáig. Ez az Ön munkája lenne.“ A magyar romantika tartalmi lényege az a mondat, amelyet Vörösmarty — költőnek hármuk közül a legnagyobb — fogalmazott meg örök érvénnyel: „Mi dolgunk e világon? Küzdeni Erőnk szerint a legnemesbékért. *Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.*“

Íme a magyar romantika lelke. *Romantikus patriotizmus* ez, hiszen végső szava a cselekvő hazaszeretet, de sokkal több, mint patriotizmus. Egészen mély és egészen átfogó *világérzés*. Egészen mély, mert a hazafias tett itt nem elméleti célkitűzés, mégcsak nem is pusztán morális követelmény, hanem a legmélyebb és legteljesebb egyéni élményből született magatartás: egy az egyéni boldogsággal. Nem arra tanít, hogy az ember keressen boldogságot, de hagyja ott boldogságát is a hazáért, hanem arra, hogy éppen ez a hazáért való cselekvés a boldogság. Egészen átfogó érzés ez, mert a hazát nem metszi ki az emberiségből, hanem együtt és egyben látja a kettőt. Nem a világnak akar adni kevesebbet, hanem a hazának többet.

Ez az alapérzés adja meg a magyar romantikának azt a mélyen *etikai alapszint*, amely talán legjellemzőbben választja el a misztikus-filozófikus német, és a politikus-rétorikus francia romantikától. A „kiművelt emberfő“ (amely nemcsak értelmi és gazdasági, hanem erkölcsi kiműveltséget jelent), a „zarandoki önmegtágadás“, a „belső csond“, az „emberi méltóság“ és Széchenyi egyéb, annyiszor emlegetett kedves fordulatai, Vörösmarty egész hazafias lírája (csak a *Jóslatra* és a *Himnuszra* kell gondolnunk). Kölcsey *Parainesis*e és *Himnusza*, amely még a nemzet és Isten viszonyát is az erkölcsi felelősség szempontjából nézi („Haj, de *bűneink* miatt gyült harag koboldban,“ — és: „*Megbűnhötte* már e nép a multat s jövendőt“) csak legszembetűnőbb kifejezései ennek a magasrendű erkölcsi pátoznak, amely a három nagy költő legmélyebb életérzésének jellemzője.

Van valami ebben a roppant erkölcsi komolyságban, ami egyenesen *vallásos ihletre* vall. Sokszor elmondták azt a sohasem bizonyított igazságot, hogy a magyar ember nem hajlik a vallási elmélyedésre; ugyanígy, hogy a magyar romantikának nincsen vallási tartalma. Kétségtelen, hogy ha a német romantikával vagy Chateaubriand és Lamartine műveivel hasonlítjuk össze a három nagy romantikus írásait, vagy ha az integrális tételes keresztény vallássosság megnyilatkozását keressük bennük, igazat kell adnunk ennek a megállapításnak. Bizonyos, hogy Vörösmarty költészete, mondatainak logikai értelme szerint, nem vallásos költészet; Kölcsey vívódásai, protestantizmus és katolicizmus közt való hánykódása, nem jutott sem dogmatikai, sem érzelmi egyensúlyig; Széchenyi tudatosan vállalt, és gyakorlati katolicizmusán is nem egy nehéz szeptől fedezhet fel a hozzáértő. Szellemtörténeti helyzetük, jozefinizmus és liberalizmus közt, jól megmagyarázza mindezt. És mégis, aki fogékony lélekkel olvassa őket, lehetetlen, hogy templomi levegőben ne érezze magát. Van itt valami, ami a legmélyebbről jön és a legmagasabbra tör; ami,

ha nem egy a kereszténységgel, akkor mindenesetre nagyon bensőleg, olykor meg sem különböztethetően rokon azzal. A patriotizmus a romantikusok számára a vallást helyettesíti, — hangzik az irodalomtörténeti közhely. Semmi sem könnyebb, mint Vörösmarty ismert *Pázmány-epigrammjára* hivatkozni, ahol a „megtért térítő“ mondja el a jelszót: „Legszentebb vallás a haza és emberiség.“ Úgy tetszik azonban nekem, hogy nagyon felületi beledelésre vallana ezt a mondatot egyszerűen csak úgy magyarázni, hogy a haza és az emberiség a költő lelkében a vallást *helyettesíti*. Úgy érzem inkább azt kellene mondani, hogy a lélek mélyén rejlő, minél kevésbé szervesen kifejelett, annál nyugtalanabbul örvénylő vallásos ösztön, érzés, igény és szenvedély a haza és az emberiség eszméje köré fonódik, a nekik szóló odaadásban lobban fel, az érték való cselekvésben éli ki magát. És ezt mindhámról el lehet mondani. Brisits Frigyes Vörösmarty katolicizmusáról szóló jeles fejtegetésében a költő alakjainak lelkiismeretében, büntudatuk magukra döbbenő megriadásában, erkölcsi zaklatottságában, önpusztító kárhoztatásában találja meg a katolicizmust, a mindig jelenlévő kételkedés ellenére.²⁰ Ha ez igaz Vörösmartyra, akkor tisztelesen igaz Széchenyre és igen csekély módosítással áll Kölcseyre nézve is. Igaza van Brisitsnek abban is, hogy a Vörösmarty költészetében olyan roppant erővel ránszakadó egyetemeséget nem lehet elvileg azonosítani a katolikummal, — *érzelmileg* azonban, az ihlet mindent átfogó és mindennek fölébe emelkedő erejében, a világképnek nem tétel, hanem szuggesztív teljességében, az egész műnek hasonlíthatatlan bensőségű mély hangjában és prófétai transzcendenciájában: lehetetlen meg nem érezni azt a valamit, ami a csalódásig hasonlít a katolikus világérzéshez. Ugyanezt, ha a katolikum helyébe kereszténységet teszünk, azt hiszem Kölcsey minden fogókönyelkű olvasója is elmondhatja. Széchenyiről pedig Szekfű Gyula elemzése nem kevesebbet mutat ki, mint hogy „az ő elmélete az egyetlen keresztény-magyar társadalmi állampelfogás, az ő élete és munkája az egyetlen, a példátlan, keresztény-magyar államférfiú élete és munkája“.²¹

Ennek a vallásos szféráig emelkedő etikumnak *kettős gyökere van* mindhármukban. Az egyik az iskolába nyúlik vissza. Kölcsey debreceni kollégiuma, Vörösmarty cisztercita-párisista iskolái és Széchenyi rendszertelen magántanulása, bizonyára három nagyon különböző szellemi indítás. De egyben mindenesetre rokonok: mindegyik mögött ott él és hat a *plutarchosi ideál*. A humanizmusnak és a kereszténységnek az a sajátos és termékeny vegyülete, amely a régi magyar iskolának talán legelevenebb jellemvonása. Széchenyi a *Világ* egy helyén „Epiktetos elveivel megbarátkozott keresztény férfinak“ nevezte apját. Ez a jellemzés bizonyos értelemben rá és két nagy társára is érvényes. Ez az ideál szól ünnepélyes és nemes retorikával az előző évtized nagy íróinak, elsősorban Virágnak és Berzeinyinek költészetéből. Ez adja alaphangját nemcsak a *Parainesis*nek, hanem (főleg Kölcsey hatásán keresztül) a reformkor nagy politikai szónoklatának is. — A másik gyökér azonban

²⁰ A XIX. század első fele. 1939. 236.

²¹ *Három Nemzedék és ami utána következik*. 1934. 54. Megállapítását megerősítik Iványi Grünwald Bélának a *Hittel*hez írt fejtegetései is az új Széchenyikiadás II. kötetében. 1930.

mélyebbre ágazik, bele a három nagy szellem lelkének legmélyebb mélyeibe: elemi erejű *vallásos érzésük örvényeibe*. Vörösmartyra vonatkozólag már megpróbáltuk ezt kimutatni. Kölcsey egész megjelenése — ez a kortársak bizonyosságaiból is kiolvasható — szinte árasztotta magából ezt a vallásos atmoszférát. Írott bizonyosságait olvashatjuk a vallásról szóló töredékeiben. Széchenyi *Naplóinak* kötetei: jóformán egy szakadatlan harc az Istennel. Hit, kétely, kétségbeesés, gyónás és öngyilkossági gondolatok, hédonista vágyak és lelki furdalások, szerelmi konvulziók és az elboruló agy látomásai között, mindig ott érzik az az alapélmény, amelyet egyszer így fejezett ki: „Valamint Páris falai között, úgy Pozsonyban az országgyűlés végközében is, minden csepp véremben sejtém, lelkem legbensőbb mélyében tisztán azt érzem, hogy láthatatlan hatalmak vezetnek, s köztük a legnagyobb sem sokkal egyéb, mint engedelmes eszköz magas kézben.“

Ime a magyar romantika központi problémájának mélységes gyökerei. Az egyéni boldogság nyugtalan szomjúsága és a vallásos érzés irracionális örvénylése hangzik ki a látszólag olyan egyszerű, olyan puritán józansággal hangzó kettős-egy jelszoba: „*Tégy! s tégy minden jót, ami tőled telik, nün-denütt, hol alkalom nyílik*“ (*Parainesis*) és: „*a haza minden előtt*“ (Kölcsey: *Emléklapra*).

5.

E mögött a józan és gyakorlati jelszó mögött persze állandó belső földrengések dübörögnek, amelyeket csak olykor szakít meg hosszabb-rövidebb időre a kimerült lélek fásult nyugalma. Erőszakos *elfojtódás és kirobbanó szenvedély*: ennek a szüntelen belső harcnak két leggyakoribb üteme, legalább is a külső életformában és a költői formálásban. Babits két Vörösmarty-tanulmánya csak egyetlen szempontból, de mégis éles világításban mutatja meg, hogyan birkózik a magyar romantikus lelkének szörnyeivel és hogyan próbálja megfékezni, vagy legalább eltakarni ezt a marcangolt lelket sztoicizmussal, szerelmi lírával, művészi alkotó szenvedéllyel, nemzeti munkával. Olykor bámulatosan sikerül ez az öngyöttrő művészet, sokszor még a leggyakorlottabb szemeket is megtéveszti. A *Merengőhöz* címzett csodálatos költemény, amelyben a legnagyobb szertelen borítja rá lelke vulkánjára az arany középszer szürke takaróját, még Gyulait is megtévesztette. Egyáltalán, lehet-e nagyobb ellenmondás, mint a *Délsziget*, *Csongor* és a *Vén cigány* félelmesen irracionális lelkivilága, és költőjük tisztos polgári külső élete közt? Kölcsey is megírta a maga *Merengőjét*; a legérzékenyebb és legmelegebb magyar lélekből születtek meg a *Vanitatum Vanitas* hideg és sötét sorai. Széchenyi külső életének talán leguralkodóbb magatartása az, amit ő *misztifikáció*nak nevez, s amit Arany János olyan művészien fejezett ki: „Nem láttuk, e szív néha mit palástol, Hordván közöny havát és gúny jegét.“ A romantikusnak azonban nem sokáig sikerül „széjjel zsarnokoskodni szívében“ — mint Kemény írta Széchenyiről és szóról-szóra ugyanígy Gyulai a negyedik nagy romantikusról, Keményről —, a vulkán kitör és szenvedélyes tüzzel elborítja környezetét. Kölcsey a három között a legszelidebb és legfegyelmeltebb, megírja *Zrínyi két énekét* és az országgyűlésen forradalmi szavával (*A magyar nyelv ügyében*) megdöbbeníti az efféle tőle talán legkevésbé váró rendeket. Széchenyi villámaj jóformán minden írott lapján fellobognak; a *Kelet népében*, a *Politikai pro-*

grammtöredékekben, a döblingi írásokban pedig szinte kifárasztanak szünni nem akaró lobogásukkal. Vörösmartyt élete végső korszakában el sem tudjuk képzelni másként, mint a *Vén cigány* villámfényvilágításában; de a „harmadik Vörösmarty“ képét mindenestül megtalálhatjuk már, ha elszórt vonásokban is, a harmincas évek Vörösmartyjának költészetében is. Belső harc, elfojtódás, kirobbanás, — belső harc, erőszakolt nyugalom, mértéktelen áradás: ime, a magyar romantikus lélek hullámvonala.

Csoda-e, ha ez a lelkeség a maga nyugtalan és előkelő borúját ráborítja az egész életműre? *Nemes ború*: ez a magyar romantika alapszíne. Hogy is lehetne másképp, hiszen az a hivatás és az az életforma, amelyben fölolvadnak, az egyéni boldogság megoldása számukra. A „nemzet sorsa“ azt a hiányt tölti be lelkükben, amelyet az egyéni boldogság szomjának betöltetlensége hagyott. Kemény a *Klasszicizmusról és romantizmusról* szóló tanulmányában a romantika lényegét a „kielégítetlen vágyakban, a bánatos sóvárgásban, a kedély meghasonlásában“ látja. És Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban* esodulatos szavakat talál a „nemzeti búsongó karakter“ festésére. Mikor azonban ezt a „magyar karakteri szentimentalizmust“ megkülönbözteti a romantikaitól (szabatosan: a német romantikáétól), akkor rámutat a magyar romantika borújának másik, immár negyveni forrására is: „az (t. i. a német) fővonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi“. Ezt a forrást így jelöli meg Kemény 1868-i Kisfaludy-társasági megnyitójában: „Mi magyarok nem tagadhatjuk ugyan egyes esetekben a szerencsének reánk árasztott különösebb kegyét; de mindamellett évkönyveink sűrűn szolgáltattak példát, hogy állami létünk — legnagyobb erőfeszítésünk dacára is — élet-halál közt hánykódott, s legesekélyebb vívmányainkra sem tekinthettünk azon gyötrő sejtőlem nélkül, hogy amit megszereztünk, egy szerencsétlen pillanat megint kockára veti.“²² Kell-e hivatkozni *Zrinyi két dalára*, a Kossuth-elleni iratok Cassandra-jóslataira, vagy a „Magyarország halott“-féle felkiáltásokra, melyekkel tele vannak a Naplók? És ki ne érezné, hogy Vörösmarty egész költészete felett ott lebeg árnyékával a „nagyszerű halál“ gondolatának szent pesszimizmusa?

És a magyar romantika mégsem pesszimista. Az ég kétségbejöttön borús, de nem csillagtalan. Az ész reménytelenséget parancsol, de a szív egy kétségbeesett, esztelen, roppant hitet szuggerál. A nagy magyar romantikának talán legsajátosabb, legesodulatosabb vonása ez. A *credo quia absurdum*nak egy egészen magyar — és végeredményben csak az imént jellemzett rejtőző vallásos érzés irracionális mélyeiből érthető — változata ez. Minden veszve van, de azért mégis küzdeni kell. Ez a szent *azértis* a magyar történelennek talán legnagyobb ereje. Ez a vakmerő irrealitás, amely ezer éven át a legnagyobb realitásnak bizonyult, ez talál esodulatos kifejezést a nagy magyar romantikában. „A mi nemzeti literaturánknak — írja Kölcsey egy levelében — nem nyujta kedvező pályát a sors; de adott nekünk szent érzeményeket a darabos pályán; s ha magunkat egymásban feltaláljuk, szeretjük, nem vigasztalhatjuk s hevithetjük-e köztünk a hanyatlót azzal, amit Apollon a trójai hősöknek mondott: *nem tudnátok-e olyan férfiak lenni, hogy a sorsnak ellenére is győze-*

²² *Összes Művei*. XI. 217.

*delmet regyetek?*²³ Széchenyi egész pályája, a Naplók ezerszeres tanúsága szerint, legcsodálatosabb példája a remény nélkül való, mégis tökéletes odaadású, emberfeletti küzdelemnek, amelynek csak egy hasonló monumentalitású magyar példáját ismerjük még, a Zrínyiét. És Vörösmarty, aki már 1846-ban meglátta, hogy „nincsen remény“, életének és hazájának romjain utolsó szavával is azt a minden ok, valószínűség és egyszerűség ellenére szóló ígét hirdeti, hogy „Lesz még egyszer ünnep a világon.“

Persze, hogy ezzel a lélekkel, ezzel a látással, s ezzel a mondanivalóval magára kell maradnia az embernek. Így csak a „köznek részvétele nélkül“ (Kölcsey) lehet küzdeni. A három nagy romantikus, párthívek és bámulók tömegében is, *félelmetesen magános lélek*. Az *Országgyűlési Napló* ezzel végződik: „El! vissza! pihenést és vigasztalást keresni az elhagyott háznép körében; pihenést és vigasztalást, annyi fájdalom, annyi sikertelen küzdelem után. Mert tudnotok kell: a mi kinézéseink el vagynak homályosítva, a mi reményeink feldúlva, s keblünkben minden gond, minden aggodalom az ország jövője miatt felriasztva.“²⁴ Es odahaza? — Néhány évvel utóbb ezt olvassuk: „Engem egész életem megtanított magamban állani s körülményeimmel úgy dacolni, mint az indus, ki elleneinek kinzásai alatt panasz helyett csúfol és ingerel.“²⁵ Széchenyinek már főműfaja messziről kiáltja a magányos embert: Naplót az ír, aki mellett nincs kinek elmondja a legfontosabbat. És Széchenyinek majdnem minden írása napló és monológ, még a hírlapi cikkek és vitairatok legnagyobb része is. „Magamra maradtam,“ — ez a *Naplók* egyik legsűrűbb refrénje. A *Hitelt* így jellemzi egyik fogékony lelkű értelmezője: „Annyi szétfoszlott írói terv után, Széchenyi a rászakadt elhagyottságban írja meg első könyvét, az elfeledtetés borzalmától körülvetten.“²⁶ Mi ez az 1827-i elhagyatottság 1847-hez és Döblinghez képest? Persze, ez a magány is — sokkal inkább, mint a Kölcseyé — a dacos indus magánya: „A bárány kiált: mindenki elhagyott. Az oroszlán ordít: elhagytam mindent.“ Kell-e bizonyítanunk Vörösmartyinak, a magyar irodalom e legnagyobb rejtőzójének belső magányát, aki igazi énjét úgy elbujtatta a polgári életforma köntöse alá, hogy valójában még legközelebbi barátai sem ismerték? Ha gondolatunkban egymás mellé állítjuk Gyulai életrajzát, amely pedig még első kézből meríti adatait, és akár csak Horváth Jánosnak a *Zalán futásáról* írt rövid tanulmányát; rá kell döbennünk a megfoghatatlan, de letagadhatatlan tényre: egy nagy költő végigélhetett egy hosszú és dicsőséges közpályát, a nélkül, hogy legkülönb kortársai is megsejtették volna igazi énjét.

6.

Körülbelül ez a szellemi arc az, amely a magyar értelmű romantika tartalmi lényege. Bonyolultabb és nehezebb feladat előtt állunk, ha azokat a *formai jellegzetességeket* akarjuk meghatározni, amelyekben ez az arc művészileg megvalósul. Olyan egységes képet, aminőt a tartalom oldaláról találunk, erről az oldalról természetesen nem lehet rajzolni. A magyar romantika

²³ Döbrentei Gáborhoz. 1813. *Minden Munkái*. X. 32.

²⁴ *Minden Munkái*. VII. 327.

²⁵ Levele Szeemere Pálhoz, 1838. *Minden Munkái*. IX. 475.

²⁶ Németh László: *Széchenyi*. 75.

nem egységes mozgalom, nem irodalmi iskola, amelynek eltökélt programja, tisztázott elvei volnának. Ez a három nagy szellem, nemcsak emberileg három különálló, egymástól sok tekintetben eltérő lelkivilág, hanem életkörülményeik is, saját életprogrammjuk és a területek is, amelyekben dolgoznak, legnagyobb részt egészen különműek. A két költő pályakezdése szorosan csatlakozik az előző kor ízléséhez és más szellem világából való író barátaikéhoz. Széchenyi formáit pedig szinte csak átvitt értelemben lehet formáknak nevezni, olyan szuverénül átgázol mindenben, amit az elmélet formán ért. Innen van, hogy a magyar romantika formailag eleinte majdnem teljesen a hagyományos klasszikus köntösben jelenik meg. Epikája hexameteres és az antik epikus kánonhoz igazodik, lírája a barokk-klasszikus formákat utánozza, prózája a klasszikus stilisztika és rétorika kereteiben mozog. Mindezeket legfőképpen az előző kor szellemében „modernizálja“, az osszianizmus és a szentimentális német líra sablonjaival. Ezekhez a hagyományos kezdetekhez később egy erősebb, bár külsőséges, nem-klasszikus hatás csatlakozik Vörösmartynál: a Victor Hugó-i drámaforma. Mindezek a formai elemek, amint a két nagy költői egyéniség kibontakozik és — Vörösmarty gyorsabban, Kölcsey lassabban — megtalálja hangját, felszívódnak és eltűnnek az egyéni forma egységében, és ami megmarad belőlük, a magyaros hangzásúvá lett klasszikus ritmikán kívül: csak valami előkelő klasszikus zamat, amely a jelentkező újat is a régi nagyság nemes ízével gazdagítja. Igazi, az alkotó szíve mélyéig menő formai hatást csak egyet találunk Vörösmarty költészetében, azt az egyet, amely, mint láttuk, az összehasonlító kutatás tekintete előtt is a magyar romantika sajátosságaként jelent meg: Shakespearét. Ez az ihlet ott áll a magyar romantika legnagyobb és legrokonabb elődje, Katona drámája fölött is. Mindezekből a hatásokból azonban, mint már Zádor idézett levele is megállapította, kialakult formailag is az az önálló *nemzeti manir*, amelyet magyar romantikának akarunk nevezni.

Ez a nemzeti manir a *klasszicizmusból a népi felé* fejlődik. A népi formákra való építés elvét Kölcsey fejt ki a *Nemzeti hagyományokban*, ahol mintegy elvi jogosultságát mondja ki a készülő fejlődésnek. Ő maga a gyakorlatban is nekifog a megvalósításnak, amikor megható ügyetlenséggel, de szent makacssággal egy eljövendő szent ügy első prófétájához illő nemes makacssággal próbálja a népdalból kifejleszteni a magyar dal „tónját“. Hogy ő maga nem jutott el a felismert cél megvalósításáig, azon nem csodálkozhatunk. Túlságosan sokat szívott magába a Kazinczy-féle ízlés raffinált szeszéből, semhogy inye is tisztán megérezhette volna a forrásvíz üdeségét és tisztaságát, amelyet esze és szíve már fölismeit. Még kevésbé juthatott el a népi formáig Széchenyi, aki élete jó részét idegenajkú környezetben töltötte — és prózánk amúgyis sokkal később jutott el a népi forma egyszerűségéig, mint költészetünk. És mégis, a német naplók nagy írójának magyar prózájában is megérezzük olykor, hogy nagy őse Pázmány mellől indult el, és hogy ő maga nem utolsó sorban huszárjaitól tanulta a magyar beszédet. Bonolyt, sokszor nem magyaros, nem is művészi mondatainak rengetegében sűrűn találunk szilte Pázmányra emlékeztető mondásokat: Ime a *Hitel* néhány lapjáról: „Többször esik lóval s lóru, ki annak hátán sokszor jár, mint ki rá se ül. Sokban csatlakozik az, ki sokat próbál, s többször hibázik az, ki ébren van, mint aki

alszik.“ — „Az Egyetértés híját így is magyarázhatni: nekod sincs, nekem sincs, mert nem értjük egymást.“ — „Jobb ha igazán gazdagok vagyunk, mint ha azoknak tartatunk; jobban cselekszünk, ha belül van köntösünk rókával bélelve, s nem kívül nyusztal prémezve, s mi tudjuk, hogy nem fázunk, mint ha mások hinnék csak, be melegünk van.“ — A népi forma azonban Vörösmarty költészetében jut el irodalmi tónusának lépcsőjéig, hogy aztán Petőfivel magát a trónust foglalja el. A magyar alexandrin a *Tündérvölgygel* ül be a hexameter örökébe; a magyar dalforma tökéletessége az ő néhány népies műdalában jelenik meg először; népi formájú élet és jellemképei teljes tisztaságban mutatják az utat Petőfi felé; Balga és Ilma alakjában nála jelenik meg először tökéletes művészi szépségben (az egyetlen Tiborc után) a magyar paraszt; a jambus és a trochaeus nála válik tökéletesen magyaros hangzásúvá. Egyáltalán: nagyon csekély túlzással el lehet mondani, hogy Petőfi költészetében semmi olyan formai újság nincs, amely valamiképpen már Vörösmartynál is megtalálható ne volna, — de persze csak mint egy hang a sok között, nem mint az egész irodalmat átalakító uralkodó elv. A népi stílus, mint ilyen, nem a nagy magyar romantika jellemzője, de annak fejleménye, vívmánya, következménye. Magát a nagy romantikus költészetet éppen ez a formai gazdagság, klasszikus, nyugati és népi elemeknek ez az izgató sokrétűsége jellemzi. A klasszicizmustól a népi felé való fejlődés vonala azonban világosan kirajzolható benne.

Egy másik általános jellemző formai vonása ennek a romantikának, amely ugyancsak a népiből kifejlődő magyar klasszicizmus felé mutat és ugyanakkor többé-kevésbé az egész magyar költészetnek sajátos eleme: *bizonyos realiztikus hajlam*. Kölcsey leglégiésebb elvontsága, Vörösmarty legszertelenebb képzeleti szárnyalása, Széchenyi legszuverénebb énközpontisága: mindez nem eléggé elvont ahhoz, hogy mindenestől elhagyja az élő magyar talaj vastkos valóságát. Kölcsey lírája mindenesetre a magyar költészet legelvontabb lírája, de azért a *Himnusz* a legfoghatóbb hús-vér valósággal (Kunság kalászával és Tokaj szőlővesszejével) és a legvéresebb történeti realitással, a mult nagy harcainak és az örök magyar bujdosásnak konkrét képeivel fejezi ki a legélőbb hazafi érzését. A *Vadásztrak* börtönjelenete akármilyen realista regényírónak díszére válnék. Politikai beszédeiben pedig az izzadságos élet szinte naturalisztikus képeinek felsorakoztatásával támogatja meg fellegekben járó idealizmusát. — Vörösmarty egész költészetének szimboluma lehet az idealizmusnak és realizmusnak az a cervantesi kettőssége, amely *Csongor és Tündén* végighúzódik. De már *Zalán futásában* is lépten-nyomon tetten érhetjük a legirrealisabb képek költőjében is ott virrasztó nagy realistát. Jöformán minden lapjáról idézhetnénk ilyen, szinte Arany valóságosságára emlékeztető képeket, mint a menekülő Hajnáé, aki kiszökve a Bodrog habjaiból „szalad a ligeten s futtában törli fejről a vizet, és igazítja magán húzogatva ruháját“. — Ugyanígy Széchenyinek minden lapja tele van a földön járó realizmus szemléleteivel, még a sokszor idézett vízió is, ez az apokaliptikus szertelenségű túlzás, csupa realiztikus mozzanatokból, a megsejtett (és bekövetkezett) történeti valóság szemléleti képeiből épül föl: „Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni, engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra,

melyeket le kell égetni. Pest odavan. Szágunld. Csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk... az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum Dei!“ *Napló*inak első kötete úgy hat a fogékony olvasóra, mint egy tolsztoji arányú modern regény első fejezete. A nagy szatírában a Bach-korszak olyan apró jellemzetes apróságokban vonul fel előttünk, hogy szinte kábultan kérdezi az ember: honnan ismerhette így a megmérgezett valóságot a cellájából ki sem mozduló döblingi remete?

Ezeken a nagy formai á'talánosságokon belül mind a három nagy romantikus megteremtette a *maga saját, egyéni formáit*, amelyek csak az övéi, és éppen azért utánozhatatlanok. Kölcsey lírai retorikus prózájának stílusa, ez a legnemesebb magyar próza éppolyan egyszeri, megsmételhetetlen alkotása a művészetnek, mint Széchenyi szédületes lírai ömlése, ez a „szabálytalan csoda“²⁷ a vallomásnak, csevegésnek, a groteszk gúnyolódásnak és a prófétikus pátosznak a sajátos keveréke, vagy Vörösmartynak egyszerre reális és fantasztikus, bizzar és gyöngéd, harsogó és suttagó végtelen dallama. De ha a közöset keressük, a három író formavilágában, úgy gondolom, *három hangot* kihallhatunk mindhármuk orkeszteréből.

Az egyiket már Gyulai is meglátta Vörösmarty lírájában. „Bizonyos lírai vegyületet kedvelt leginkább, valami középfajt a dal, óda és ológia között” — írja Vörösmartyról. Azt hiszem, ebből a vegyületből el kell hagynunk a dal elemét. Az ódának és az elégiának nem vegyülete, hanem egysége: ez az a hang, amely Vörösmartyra, de úgy gondolom, többé-kevésbé az egész magyar romantikára jellemző. *A kisgyermek halálára* írt elégiától a *Liszt Ferenchez* szóló ódán és az *Elő szobron* át a *Vén cigányig*, minden nagy lírai versére jellemző ez a megállapítás. Adva van ez a bonyolult hangulat a magyar romantika nagy alapélményében: a megváltó tett ódái lendületének és a nomzethalál lehetőségének árnyékában ülő magányosság elégikus borongásának egybeolvadásában. Éppen azért nemcsak a lírára jellemző. Nem ez az ódái elégikus borongó fensége adja-e egészen sajátos, éppen nem Hugó-i, varázsát a nagy Vörösmarty-drámáknak? utólríhetetlenül egyéni hangját a Vörösmarty-féle hexametereknek? — Kölcsey prózája a mondanivalóknak egészen más tájain jár, mint *Zalán futása*, *Marót bán*, vagy *Salamon*, az ódái-élegikus balladának ez a sajátos, egyszeri meke, és stílusában egészen más, nagyon határozott klasszikus eszményeket követ, és mégis: van-e rokonabb az ódái elégikus Vörösmarty-lírával, mint a *Mohács*, a *Paracnesis*, vagy az *Országgyűlési Napló* lírai részei? — Még Széchenyinél is, aki pedig nem költő, és írásában praktikus politikai célokat követ, fölesendül a Vörösmarty-féle óda-élegiának ez a félreismerhetetlen hangja: „Mit érzek viszont magyarok közt, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsosulás szőgyene? Mit érzek messze a világ zajától magambavonulva? Bánatot és reményt! Zendítsd meg a nemzeti dal gyászshúrjait, s a mult kor mélyeibe süllyedve édes kínok közt Berzsenyivel elsírom bús elégiámat. Ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet volt. Fel-felhasad ismét előttem az ég, és édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: »Epedéseid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövőnd lehet korod« Ó, mennyei öröm! S íme, sötétre borul

²⁷ Beksics Gusztáv szava a *Blichről*.

szomeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, kínok és kéjek közt hánykódva, fogyasztom magamat, életnek nagy része bánat, reménynek sugárai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.“

Ha ennek az ódai-elégiai formának elsősorban Vörösmarty a nagy mestere, a magyar romantika másik fő formai értéke talán Kölcsey prózájában érte el művészi teljességét. Ez az a *lírai rétorika*, amely körülbelül egy időben és oly belső rokonsággal jelenik meg a két nagy ellenfél: Berzsenyi és Kölcsey költői nyelvében, és amely hosszú időre eleven hatóereje maradt prózánk is, versünknek is. Ha Vörösmarty költészetét a későbbi korok lírájával állítjuk szembe, talán éppen ennek a nemes rétorikának sokkal magasabb foka különbözteti meg tőlük legszembetűnőbben.

Mindenekelőtt bensőség, közvetlenség, belső igazság jellemzi ezt a rétorikát. Az a nagy, írónál talán legnagyobb dolog, amit ma *hitelességnek* szeretnek nevezni: a szónak aranyfedezete van lélekben és életben. Legjobban megérzi ezt az ember, ha összehasonlítja ezt a rétorikus költészetet más rétorikákkal, akár idegen, pl. francia költőkkel, akár a saját utánozóival, pl. egy Garay költészetével. Hogyne volna hiteles ez a rétori szó a magyar romantikus ajkán, hiszen a nagy alapelmény, a *Gondolatok a könyvtárban* és a *Parainesis* élménye buggyan föl benne, és ebben az élményben benne van az egész ember, legteljesebb, legemberibb valójával: a boldogság utáni lihegésével. *Fenséges emelkedettség* a másik jellemzője. A szónok emelvényen áll, a rétorikus költő is, de a mi romantikusaink magaslata nem a fórum vagy a gyűlésterem szószéke, hanem a lélek belső magányában van. Kölcsey, Széchenyi, Vörösmarty magányos hegyen áll, mindegyik a maga hegyén: akkor jutott oda, mikor végbement benne a nagy belső színváltozás az egyéni boldogság keresésétől az emberi és patrióta küldetésben való felolvadásig. És persze, hogy megvan bennük az emberek felé áradó szenvedély is: az a szó, amely a szív bőségéből robban elő szükségképen — el akar jutni mindenkihez. „Most van idő csodákat művelni, most vagy soha!“ — kiáltja Széchenyi a *Világban*, és az egész magyar romantika lelkéből beszél. Olvassuk el bármelyik másnak szánt írását, idézzük lelkünkbe Kölcsey *Berzsenyi-emlékbeszédének* felséges utolsó lapjait, zengessük meg lelkünkben Vörösmarty bármelyik nagy költeményét: meg fogjuk érezni ezt a líránál líraibb rétorikát, amely irodalmunknak talán legállandóbb romantikus öröksége.

A harmadik romantikus magyar formának Széchenyi a nagy mestere: ez a *nagy szatíra* hangja. Mikor ezt a szót leírom, nemcsak a döblingi nagy dühkitörésre gondolok, az ostorozó költészetnek erre a csodálatos monstrumára, hanem Széchenyinek majd minden írására, a *Naplókat* sem véve ki, Kölcsey számos helyére, elsősorban az *Országgyűlési Napló* swifti részre (a felirat-fogalmazásról, vagy az étvágy politikai szerepéről) és Vörösmarty nem nagyszámú, de annál jellemzőbb idevágó versére (*Mi baj, A sors és a magyar ember, Országháza, Az unalomhoz, Előszó*). A romantikus lélek jellemzése után félreérthetetlenül előttünk áll az a lelki állapot, amelyből ez a forma kiszakad. A lélek, amelyet teljesen átjárt egy eszme, amely egész személyes életét adta bele egy ügy szolgálatába, szétnéz maga körül, és megdöbbenve eszmél rá, hogy amit ő olyan tündöklő fényben lát maga fölött, azt mások nem látják, nem akarják látni, hogy ami neki szent, a legszentebb,

azt mások nem akarják szolgálni. Ami őt boldoggá teszi és hite szerint másokat is azzá tenne, az elől botorul elzárkóznak. Hogyne indulna fel benne a harag és a szánalom. Ez a két szenvedély, a felháborodás és a szeretet, amelynek összeolvadása teremti meg a szatírát. Keserű kacaj vagy bizarr gúnyolódás, jóakaró ingerkedés vagy gyilkos korbácsforgatás: ennek a lelkiállapotnak természetes hangváltozatai. Szeretetből fakad ez az ostorozás, kettős szeretetből, a nagyszerű cszme és a kicsiny emberek — a szent ügy és a szentségtelen, nyomorúságos emberek szeretetéből egyformán. Az író úgy áll előttünk, mint a szenvedélyes tanár, aki indulattal rázza vállon az értetlen növendéket; mint a pap a szószéken, aki a lelkét adja ki, és ha tehetné, akár bottal verné bele a langymeleg hívekbe azt, ami a legnagyobb jó számukra; mint az édesanya, aki, ha kell, veréssel szorítja a jóra gyermekét, azt a gyermeket, aki elé a szívét is odavetné, hogy puhábban lépjen; mások meg mint a szent és a hős, aki százszor inkább halva akarná látni szerelmes népét, mint bűnösen, vagy megalázva. Innen a hangnak egyszer anyás gyöngédsége, másszor véres kegyetlensége. Mindegyik változatnak egy a forrása, a felháborodott szeretet, és egy a célja: használni, javítani.

Három nagy magyar életművet vizsgáltunk. Nem azzal a szándékkal, hogy megmagyarázzuk őket, hiszen az igazi, a legnagyobb, a lángelme nagy egyszeri valósága túl van mindazon, ami tipikus. Nem őket akartam magyarázni, hanem azt, ami közös bennük, azt, amit magyar romantikának szeretnék nevezni. Három nagy szellemet vizsgáltunk, de nem akarom azt mondani, hogy a magyar romantikát *csak* ők képviselik. Ugy gondolom, hogy ők valószínűleg meg legteljesebben és legtisztábban. Ugyanilyen módszerrel, azt hiszem, könnyű volna kimutatni, hogy mindez megvalósult már az előző stíluskorszakban; Berzsenyiben és Katonában, és tovább él a következő nemzedékekben; Kemény Zsigmondban. Izgatón érdekes feladat volna kimutatni azt is, hogy a nagy romantikus hagyomány minden lényeges eleme tovább hat, ha új, más eredetű elemekkel összefonódva is a következő évtizedekben, legerősebben Eötvös, Petőfi, Arany költészetében. Nagy magyar értékei örök kincsévé, életalakító, belenőtt termő-elvévé lettek a magyar szellemnek.

A német szellem kiteljesedését egy évszázadon át Goethóban és Schillerben látták. Ma már általánossá lett a felfogás, hogy a nagy német klasszicizmus és a nagy német romantika, amelyek időben nagyjából egymásmellett jártak, együtt, egymást kiegészítve képviselik az igazi német lelket. A magyar irodalomtörténeti köztudat irodalmunknak abban a korszakában látja a magyar alkotószellem beteljesülését, örök időkre szóló normáját, amelyet azelőtt népcemzeti irányznak, ma inkább *nemzeti klasszicizmusnak* nevezünk. Ez a felfogás kétségtelenül igazságot tartalmaz, de azt hiszem, nem a teljes igazságot. A magyar szellem eddig két nagy egymásbaolvadó hullámban valósította meg a művészileg töle telhető legnagyobbat. A magyar szépnem két egymással ikertestvéri viszonyban álló formája, a magyar léleknek két egymást kiegészítő metafizikai képe van. Az egyik Petőfiben és Aranyban nyilvánította ki magát, a másik a nagy magyar romantikában, azokban a csodálatos lángelmékben, kiknek oly emberi és oly magyar arculatát sokak előtt, ha egyre átlátszóbban is, még mindig a szaiszi fátyol egy neme takarja. Ezt a fátyolt szerettem volna tanulmányommal egy parányit meglebbenteni.

Faludi Nemes ember-ének magyar rokonai.

Írta: ALSZEGHY ZSOLT.

Pintér Jenő nagy irodalomtörténetének IV. kötetében (325. l.) így tér Faludi prózai munkáira: „Mária Terézia királynő uralkodásának utolsó évtizedében Magyarország a hitbuzgó vallásos élet és a konzervatív eszmék bevehetetlen vára volt. A katolikusok és a protestánsok egyformán visszatartották minden szabadabb gondolatot; Isten és a király, a papság és a nagyurak körül forgott az engedelmes alattvalók minden szolgálatkészsége. Egyesek azonban egyebet is láttak utazásaik során a nyugateurópai nemzetek között. Pap és világi egyaránt megfigyelhette, hogy a külföld műveltebb körében már sok helyen megingott a pozitív vallásban való hit, a szabadgondolkodás hareba lépett a feudális társadalmi rend védőivel, a magánbeszélgetések során a nyílt ateizmus is felütötte fejét. Azok a magyar szemlélődők, akik féltették nemzetüket a nyugati libertinizmustól, a valláserkölcis védelmével óhajtottak gátat emelni a hitelenség, erkölcsi szabadosság és merészhangú társadalmi bírálat áramlata elé. A baj megelőzése ösztönözte Faludit is arra, hogy az általános erkölcsiég emelésével vértézze a magyar kiváltságos osztályokat a francia filozófusok szellemi előretörése ellen.“

Ennek a beállításnak nyilvánvaló érdeme, hogy meglátja Faludi szerepét a kor szellemi harcaiban. Ámde téved az időmegjelölésben és nem emeli ki elég határozottan azt az irányt, amely ellen Faludi harcol: a libertinizmus ez: „akinek egyszer a finom libertinizmus megtetszett — írja — és szívébe gyökeredzett, süket minden lágy és kemény szóra, vak minden világos példára. Alunni bocsátja lelke-ismeretit, hogy ne furdalhassa; nagyobb gondja az, hogy ne tudja, sem hogy tudja, mely veszendőben legyen jövendője.“ (*Nemes úr*.)

A *Nemes ember* a „szabadon nyargalódzó libertini“ uraimékat leckézteti, „hideg-vette atyafiak“-nak nevezi őket. „szabadosok- és semmihitűek“-nek. Euzebius a libertinizmust cáfolja Eleutherius-szal szemben, mint „dögös lehetet“ és óva mondja: „Most arról intlek, so közöd, se részed ne legyen a libertinizmus-nyájabélickek“. A *Nemes asszonyban* — visszatérően Eleutherius felfogására — azt latitudináriusnak bélyegzi, mert „Epicurus volt casistája, Hobbesius theológusa“. A *Nemes urfi*ban annak, hogy Eusebius elhagyja a néppel bővös városokat, egyik legfőbb oka az, mert ott „az atheizmus hívei magasán fejhördják nyakokat“; Neander viszont úgy tudja: „Ott kinn mezőföldi formán, benn a kulcsos városokban városi készüllettel és módal gyakoroltatik mind az, mind más gonosz, főképen a libertinizmus“. Az öreg mester jól tudja, hogy nehéz „a szabadon nyargalódzó libertinus uraimékat a keresztényi kötelességek igája alá vetni“; ámdé „a libertinizmus elhatalmazott nálunk, és mint a vízözön elfolyta az országot“. Ezért a *Bölcs ember* útmutatása így hangzik: „Ne játszál lelkeddel, szedd össze minden ereit, ismertesd meg vele Istenedet, magadat, Teremtődhez való kötelességedet, tudjad üdvességednek eszközeit, és azon légy, hogy boldoguljon!“

Pintér azonban elmulasztotta Faludinak ezt a törekvését beállítani kora magyar szellemi világába. Pedig ez az egyik mozzanat, amely Faludi írásait magyar földön korszerűvé teszi. A libertinizmus ellen éles hangon küzdenek

a kor magyar írói, 1736-ban *Volf Abrahámnak és Rogallen Frídríknak Atyaji-ságos serkentések* címen figyelmeztetés jelent meg „a gyülekezetek anyyala, az egyházi szolga“ számára, hogy őket a Nicolaitáknak hitetése ellen óvja, „mely méreg az indifferenzizmus neve alatt most is sokaknak szívüket bántja“. Az *Itinerarium Athei* Nagyszombatban 1737-ben újra közzéteszi az 1676-ban Bécsben megjelent párbeszédés vitatkozást; benne megütközve állapítja meg: „Plurimos hoc in nostro aevo primae nobilitatis viros eo devenisse, qui licet non in curia, in corde tamen sunt athei, apud quos non solum omnis religio et pietas exulat, verum etiam aliquando in familiari colloquio dicere ausi, cum philosophis ethnicis: mundum ex atomis temere confluisse... ex infinita vi elementorum sponte enatum, sine Deo regi et conservari.“ A gyulafehérvári református kollégiumban mondotta el Kendeffi Elek *Naturalista expositus* című szónoklatát 1759-ben azok ellen: „qui illum tantum Deum colendi modum necessarium agnoscunt, qui ex principiis rationis, seu iis, quae in theologia naturali de Deo docentur, definitur“. A kötethez fűzött versben Verestói György ezekről a gondolkodókról így emlékezik meg:

...O nefas ingens, Stygioque dignum
injici stagno, neque perferendum
inter illos, quos pretio redemit
Christus Jesus...

Teleki József gróf 1760-ban adja ki Leydenben *Essai sur la faiblesse des Esprit forts* című művét a keresztény felfogás védelmére. Miháلتz István 1765-ben magyar fordításban teszi közzé Neumayr Ferenc *Okosok hite* című könyvét „az hidegvette indifferenzizmus azaz az közvallás“ ellen. Ez a könyv már határozottan az indifferenzizmus neve alá foglalja a naturalizmust, a libertinizmust, a syncretizmust, separatizmust és azt a valóságos indifferenzizmust, amely csak azt hiszi, aminek tanításában minden keresztény felekezet megegyezik. Az 1732-ben Kolozsvárt megjelent *Theologia catholica* nemcsak azért érdekes, mert a II. rész IX. fejezetében az erdélyi katolikus egyház történetét tekinti át, hanem azért is, mert rámutat az indifferenzizmus legveszedelmesebb propagálójára, Pufendorf műveire. „Revera — írja egy helyen — religio iis super civilem gubernationem, rationem status neutiquam est.“ Pufendorf Sámuel híres műve *De officio hominis et civis* 1734. évi kiadásában valóban hangsúlyozza: „Ut ritu externo colatur Deus, naturalis lex non dicitur. Ratio: quia ritus sunt ex instituto hominum; Deus coli potest sine externo ritu.“ Másutt: „Jus naturae est immutabile et indispensable... Dissentiunt, qui pontifici dispensandi in divinis facultatem tribuunt.“ A természetjognak a vallás parancsaitól való elkülönítése egy ősbib, természetes vallás feltételezésére vezetett; ez viszont a vallást, a vallás rendelkezéseit az emberi közösség érdekei szempontjából vette bírálat alá, az egyes vallások tanításai között nem isteni eredetben, hanem emberi szándékban látván csak különbséget. Az egyházi és állami hatalom érdekelkülönülésekor ez a megfontolás az állami hatalom mellé állt és Febronius tanításához készítette az utat (*Wichtiges Pro Memoria an die weltlichen Regenten*); ennek a magyar visszhangjai azonban most kívül esnek vizsgálódásainkon. Maga a naturalizmus ellen való harc azonban a század végéig hangos Magyarországon;

a Faludióval rokon felfogás képviselői közül a szászvárosi Dálnoki László Ferencnek (*A naturalisták vallásának letrása és megrostálása*, 1795), Pucz Antalnak Lancelinből fordított (*A vallás győzedelme a mai hitetlenek és új bölcsék ellen*, 1797), Alexovits Vazulnak *A könyvek szabados olvasásáról* (1792) című és Molnár János latin vitairatára (*De ratione critica legendi libros moderni temporis*, 1776) utalok.

Faludi fejtegetései tehát a XVIII. századnak az indifferentizmus elleni küzdelmébe illesztendők; csak így érthetjük meg, mennyire aktuális oszméket hirdettek, mennyire nem-idejétmult volt a közzétételük.

Amde műfajilag sem állanak olyan egyedül, mint ahogy irodalomtörténet-írásunk eddig hirdette. E téren kettős gyökerük van: a vallásos elmélkedések és a társadalmi tükrök. Az utóbbiak közül Gvevarai Antal könyvére kell gondolnunk, a *Fejedelmeknek serkentő órájára*, amelynek II. kötetét Draskovith János, I. és III. kötetét pedig Prágay András fordította magyarra (1610, 1628); Füsüs János 1626-ban megjelent *Királyok tükörére*, az ifjabb Teleki Mihály fordította *Fejedelmi Lélekre* (1689), Theökeli Miklós heidelbergi kiadványára: *Oratio de nobilitate* (1604) és Zrínyi Miklós elmélkedéseire *Mátyás király életéről*. Ez a hagyomány magyar földön a XVIII. század folyamán tovább él; ilyen az *Idea principum in sapientia coronata Mathiae Corvini* (1713), a *Les Devoires des Grandes, id est Magnatum obligatio* (1753), az *Idea sapientis* (1746), a Kolozsvárt megjelent *Norma principum christianorum* (Fredro-fordítás, 1751), és a *De vera nobilitate* (1741). Sőt ennek a társadalom-erkölcsi elmélkedésnek hajtása Ludovicus Abelly Nagyszombatban is kiadott könyve: *Sacerdos Christianus* (1747), Dierkens Péter *Disputatio theologica* (1765) a szerzetesi életéről és a protestáns Kortholt Súlyos papi terhe (1726), Jean Papának francianyelvű írása: *Probleme sceptique est-il bon de se marier?* (1783), Hevenesi Gábornak ismételtén kiadott műve: *Diarium adolescentis studiosi* (1717), Cürver Jánosnak *Politique chretienne*-je (1770) és az újra kiadott Justus Lipsius-kötetek.

A másik gyökér a vallásos elmélkedések műfaja. A XVII. században ez a műfaj katolikus és protestáns részen egyaránt virágzott, de gazdag a termése a XVIII. században is. Az előző századból nyúlik át Arnd János műveinek kedveltsége. Bél Mátyás 1724-ben megjobbitva adja ki Huszti Istvánnak 1698. évi fordítását, a *Keresztyéni jószágos tselekedetekkel telyes paradicsomkertetskét*, amelynek alapigéje: „A szent élet legyen a legnagyobb és erősebb imádság”. Új kiadásban lát napvilágot 1764-ben a Petróczi Kata fordította *Tizenkét Lilíom*. 1741-ben Szabó János *Az igaz keresztyénségről írott négy könyvet* teszi közzé; előljárobeszédében számbaveszi a magyar nyelven megjelent hasonló szellemű munkákat: Müller Henriknek *Nyugasztaló óráit*, Kegelius Filepnek elmélkedéseit, Gerhard János *Kegyesség gyakorlásának* két fordítását, Moller Mártonnak *A keresztyén életnek és idvességes halálnak mesterségét*, Acs Mihály művét, a *Boldog halál szekerét*, a Vásoni Márton fordításában megjelent *Életnek reguláit*, a *Gyermekeknek kézi könyvecskéjét*, a Volff—Rogalen-féle *Serkentéseket*, Boyle Lajos *Kegyesség gyakorlását* és Vitringa híres könyvét: a *Lelki életet*. A vallásos elmélkedések természetesen a mindennapi életre is utasítást adnak. Gerard Jánosnak híres elmélkedései pl. ezzel indulnak: „Valaki a világi becsületet annyira óhajtja, az olyan ember

minden eszit-kezdít csak az után hajtja, sőt magát is a világhoz formálja: az illyeket pedig az Isten utálja“. (*Liliomok völgye*, 1746.) Tanácsait világiaknak a világi életre adja.

A katolikus elmélkedő irodalom XVIII. századi újdonságai közül a legjelentősebb érték szalézi Sz. Ferenc világhírű művének, a *Philothéának* fordítása. A pálos Kollarits Joakim tolmácsolta 1766-ban: elég nehézkesen, csak a szónoki részeket lendületesebben. A Philothea valóságos életvezérlő könyv; tanítása tehát nem az imára szorítkozik, hanem általában a keresztény életre nevel. Vannak benne cikkelyek a társalkodó és magános életről, a barátokzásról, a szeretők szerelmeskedésekről, az illendő és tisztességes ruházatról, stb. Hiszen előljáróbeszédében kimondja: „az én céloom és szándékom az, hogy azokat is tanítsam s oktassam, kik a városokban, hadi szolgálatokban, udvarokban, törvényes tisztbéli hivatalokban, magok jószágokban, házas társaságban, özvgységben és szűzességben élnek“. — Ugyancsak jelentős Bona János cisztercita apát könyve: *Az égben kézen fogva való vezetés; ezt Sebe Mihály Ignác fordította le 1773-ban. A józan lélekvezetés céljára készült; az az alap-gondolata, hogy „aki igazán bölcs akar lenni, az nem a vélekedésnek, hanem az életnek tanul. Nem is keresi a bölcsességben maga lelkének gyönyörködtetését, hanem orvosságát“. A fordító ezzel a megjegyzéssel ajánlja: „Ennél ámbár mennyit írjon vagy olvasson valaki, soha senki sem többekre, sem jobbakra nem taníthat“. Szalézi Sz. Ferencnél aszkétikusabbak a vallásos elmélkedései. — W. de Britaine *Emberi okosságát* Gánótz Antal latin tolmácsolásából fordította magyarra Horvát József 1764-ben. Az istenes élet alapjaira nevel ez is; az okosság és jó erkölcs regulái szerint rendeli el az ember életét, hirdeti tehát a vallásos hit erejét, de a társas élet szabályait is. Az ember értékét belső becsében látja; „az ősi nemességből kölcsönzött dicsőség épen hívságos“. Van benne valami Faludi Eusebiusának a társaságtól való elkívánkozásából; egy helyen így sóhajt: „Hogyha magános erdőben s kristályforrás mellé megyek, annyi boldogságot találok ott, és gyönyörűséget, amennyit a császár koronájában nem látok“. A kor sajátos állásfoglalása ez; Orczy Lőrinc így fogalmazta meg: „Nem fényes palotán lakik a boldogság, Arany kárpitok közt több a nyomorúság; Bár nézzünk ezüsttel megrakott táblákat, Unalom rakja fel ide a tálakat“.*

Orczy Lőrinc gondolata és hangja hangzik felénk Dombi Mihály vallásos elmélkedéseinek (*Vizből és vérből készítettett üdvösséges fürdők*, 1742) egyik versbetéjéből is: „Legnagyobb dicséret istennek élni, A bünt elkerülni és az Istent félni: Világ dicsőségét csak semminek félni, Hanem a jövődöt mennyekben remélni“. Dombi kötetében az imádságos hang az uralkodó, a bűnbánatra indító; épp ezért „Szent Agoston írásiból öszveszedetett siralmas fohászkodásokkal!“ is tartkítja szövegét, márcszt a párbeszédes formával is igyekszik elmélyíteni hatását: beszél egymással a Test és Lélek, a Megváltó és a Penitenciatartó, a Lélek és Örzőangyal stb. — Ugyancsak Szent Agostont szólaltatja meg Molnár János is hitvitázó elmélkedéseiben (*A megtérő református elmélkedéséről*, 1763), és pedig versben: „Számllájtok a pápákat Péternek székében: Vajmi szépen érik egymást azok azon rendben! Ez a kőszál: ezt a pokol soha meg nem rontja: Engem is ez tart az hitben, szám, szívem ezt mondja“. Érdekes, hogy Molnár könyvének „készülő fohászkodása“ ezzel

a Sylvesterre emlékeztető mondattal indul: „Sokféleképpen szólván az Isten régenten az Atyáknak a próféták által, végezetre a napokban szólla nekünk az ő Fia által. Hebr. 1.“. Az igazabb szentírásról szóló részben a magyar bibliafordításokkal foglalkozik. Noha a könyv alapja egy pataki disputa anyaga, a katolikus és protestáns felek összes vitapontjait felölelni igyekeznek. Nála is gyakori a beszélgetés, pl. a kassai szerzetes vendég, a debreceni theológus, a pataki poéta és a pataki szerzetesek között. — Hitvédő célja van Nagy Ferenc törökszentmiklósi plébános könyvének is (*Az egy, igaz és boldogító hitnek elei*, 1767); különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a fejezetei, amelyek a babonaságról szólnak, mert itt korának egész sereg babonáját jegyezte fel. Fejtegetései azonban nem maradnak a szoros hitvédelem terén; a vallásos kötelességek elemzésénél ilyeneket olvasunk: „Kötelessék (az atyák) nagy számadás alatt őket (t. i. gyermekeiket), mikor módjok vagyon benne, iskolába járatni és legalább olvasásra taníttatni“. Vagy az V. parancs kapcsán: „Mivel tartoznak az urak jobbágyaiknak? Tartoznak nekik mindenben jó példát adni, igazságot kiszolgáltatni, békességet szerezni, s elegendő időt engedni, hogy magok élelméret valót szerezhessenek“. A skót puritánok világhírű lelkikönyvét, Bunyan János *Keresztyén utazását* Szigeti Sámuel és Tordai Sámuel fordításában 1777-ben kapta kézhez a magyar közönség; benne a mennyország felé vezető út a lélek tisztulásának képe, a Száj-keresztyénnel szemben az igazi keresztyénnel életpéldája. Allegorikus tanítás, első részében úti kalandjaival, a másodikban elmélkedéseivel ragadta meg protestáns olvasóit. — Sulzer vallásos elmélkedéseit Sófalvi József tette közzé magyarul 1778-ban *A természet szépségéről való beszélgetések* címen; a természet szépségének és rendjének ünneplése éppúgy Istenhez vezető iskola benne, mint az ugyancsak Sófalvi-fordította másik Sulzer-könyvben, *A természet munkáiból vett erkölcsi elmélkedések*-ben (1776).

Tágabb a kapcsolat a szoros vallási tanítással Taxonyi János műveiben (*Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tükröi*, 1740); munkája erkölcstanító példatár, a katolikus erkölcstan teljes egészét felölelő. Példáit Pexenfelder, Maior, Stengel példagyűjteményeiből veszi, de — különösen hazai vonatkozásoknál — más történeti forrásokból is merít. A bőségesen elmondott példához a tanulás kifejtését kapcsolja, nemegyszer azt is új történettel színeve. Szeme a saját korát figyeli; noha vannak középkori példái is, mégis a saját kora emberéhez szól. A nagyszombati zsidók istentelenségének elmesélése után például odaveti: „Így szeretnek minket a zsidók. Mégis némely urak inkább kedveznek nekik, hogysen a magok nyájának“.* A Regnum Marianum gondolatának hívo; nem kíméli tehát a protestánsokat, különösen az ilyen csípős megjegyzésekben: „Három dolog nem illik a kálvinistához: a bőjt, a szüzesség és a deák nyelv a szájában“.

A neocomuni helvét confessión lévő eklézsia lekipásztorának, Osterwald Friderich Jánosnak 1698-ban készült és 1745-ben magyarul is megjelent elmélkedéskönyve (*A keresztyének között ez idő szerint walkodó romlottságnak kútfejeiről*) „a keresztyén vallás igazságának és becsületinek oltalmazására és

* Orezy is figyelmeztet: „Szörnyűségre méltó a paraszt népséget, Zsidó alá adni a keresztyénységet“. (Két nagyságos elme, 1789 : 41. l.)

a hitetleneknek és valláscsúfoló embereknek (libertinusoknak) megcáfoltatásokra“ vállalkozik. Úgy látja ugyanis: „Nem kell a valláscsúfolókat és a deistákat csak a fejedelmek udvarokban vagy a hadi emberek vagy a tudósok között keresni: mert elegendő vannak a városokban is a közép között, sőt még a parasztok között is“. — Ez nyilván a francia szerző honára vonatkozik, de a mű világszerte elterjedő fordításai arra vallanak, hogy másutt is hasonló veszély fenyegetett. Legérdekesebb a VII. fejezete, a könyvekről szóló. „Mire mutatnak — írja itt — azok a sok szerelemről írott könyvek, az olvasókat megvesztegető, akár költött, akár pedig valóságos históriák, annyi szerelemről csinált énekek? — Nem egyebek mindezek, hanem a mostan uralkodó tisztátalanságnak és feslett szabadság lelkének fajzati“. Azt ajánlja tehát: „Szorgalmasan reá kellene vigyázni, hogy az ifjak ne olvasnának olyan könyveket, amelyekből libertinizmust szívhatnak be. Erre nézve ki kellene hányni az iskolákból azokat a könyveket, amelyekben a szemérmert és a tisztaságot megsértő dolgok vagynak... Másodsor, a háznép között félre kellene tenni az ifjak szemek elől mindazokat a könyveket, amelyek őket megvesztegetik, és nem kellene szenvedni, hogy ily vezedelmes könyveknek olvasására adják magokat!“

Még érdekesebb a jezsuita Bertalanffi Pál *Keresztény bölcsesség* című munkája (1754). Keresztény lelkületet és keresztény életmódot akar teremteni; bőséges példaanyaggal támogatva mutatja a helyes élet módját, a helytelenek hibáit. — Faludi figyelmeztetései csaknem mindegyike előkerül Bertalanffi fejtegetésében is. Az új világ „politikus“ emberét így rajzolja: „Más a szava, más a szíve, Akit ölel, nem mind híve, Miveli azt használért. Itt a szeme, ott a célja, Kereng-forog a fortélyá, Mint áll macska egérért. Min esküszik, azt hazudja, Mit megtagad, azt jól tudja, Ezer nyelven szól szája. Mint a róka megbetegszik És tyúk előtt halva fekszik, Hogy legyen az prédája“. Hirdeti a hivatalbéli kötelesség megtartásának fontosságát, a jó hírnök megbecsülését, de odaveti: „Ó, ti régi füstös nemes leveleitekkel dagadozó hívságos világ fiai! Szünjete meg, kérlek, jeles eredetetekkel kérkedni; mert minden igaz nemességnek kezdete és kútfeje az egy jó erkölcs“. Szól a barátságáról, a társalkodásról, a szórakozásokról, a keresztény beszédéről és a könyvről. „Nincs drágább kincs — írja — a könyveknél... , de némelyek nem annyira a valóságos tudományért, hogysen annak hívságos nevéért vannak a könyvek után... Nem elég az bölcsességre a könyveknek szerzése, hanem az állhatatos olvasás is szükséges arra... Nem kell pedig válogatás nélkül minden könyvbe kapnia..., kiki nagy óvással s okossággal olvassa a könyveket is, hogy netalán azoktól inkább megdögleltessék, hogysen tudóssá változzék... Valaki igaz keresztény bölcsé akarsz lenni, először is a jó könyveknek legyen bece nálad“. Az írótól viszont megköveteli, hogy jó oktatásra törekedjék, „hogy hazájának közönséges nyelvén írjon..., hogy írása szép renddel és világossággal legyen és az olvasót gyönyörködtesse..., negyedszer, hogy Petrarca Ferencnek tanácsaként ne igyekezzék sokat írni, hanem keveset jól“. Meglátja azt is, hogy nem is az írók hiánya az oka irodalmunk hátramaradottságának, hanem az, hogy „sokaknál igen kevés bece vagyon a könyveknek s a tudománynak“. Lelkes fejezetei vannak a hazáról és hozzá való kötelességeinkről. „A természet kötelezésétől vagyon az, hogy kiki az hazáját

szerezse!“ Vizsgálja a hon boldogságának feltételeit; fontosnak tartja erre a tudomány és mesterség megbecsülését, de fontosnak az egyességet is és a hűséges szolgálatot. Az egyességet a nyelvben is hangsúlyozza: „Az egy nyelven való szólás igen megtartja a haza fiai között az egyességet... Nem arra céloz pedig itt az intésem, hogy valaki a hazájának közönséges nyelvén kívül semmi más nyelvet ne tanuljon, de az már nem volna képes, ha valaki a hazája nyelvét elmúlátván, csak egyedül valami idegenen kapna; merő rút negédség volna ám ez, és a hazának nemzetiségétől való dölyfös idegenség... A hazának nyelve mindenkoron hathatóbb és kedvesb a haza fiai előtt, hogysen más idegen... Valaki tehát a hazában nagyobb fogadtal akarsz szólni, ne szégyeneld annak tulajdon nyelvét!“

Ugyancsak irodalmi megjegyzései teszik értékkessé a Szerentsi Nagy István fordításában megjelent *Barátságos oktatást* (1783). Női olvasó számára készült, tanácsokat ad annak, miként éljen a társaságban, hogy viselkedjék otthonában, milyen házasság ígér boldogságot. Életfelfogása korántsem olyan szigorú, mint Faludié a Nemes asszonyban; szükségesnek tartja ugyan a vallás alapkérdéseinek ismeretét, de hozzáteszi: „Nem szükség azt hinnetek, hogy... valamely szomorú apácának vakbuzgó vagy melankóliás ábrázatját kellenék magatokra vnetek, aki is valamely megöszült Abbatisának kényszergetése miatt gyakran csak tettetes képét mutatja valamely ifjú szentnek“. Legérdekesebbek azok a fejezetei, amelyek a művelődés forrásaira mutatnak rá. Itt ugyanis megtoldja forrását, Meyert magyar vonatkozású útbaigazításokkal is. A románok kapcsán említi Gellert *Svédiai grófnéjének* két magyar fordítását, Mészáros *Kartigámját*, Haller *Telemakusát* (— „ebben a magyarság felettébb erőltetett, azért is ezt érhetőbb jó magyarsággal fordította N. D. Zoltány úr“ —), Bárótz *Kassandráját*, a *Tzirus nyugodalmát* (Wesselényi Farkas ford.), a két *Belisariust*, Marmontel *Erkölséi meséinek* Bárótz- és Kónyi-féle fordítását, Kónyi *Sármánt-ját* (— „E magában igen csekély és lehetett volna erre tett fáradságát hasznosabb könyv javára fordítani“ —), Gessner *Abel halálát*, Gellert *meséit* és *Austriana Arabia királynéjának* történeteit. A poéták közül felsorolja Heltait, Zrínyit, Koháryt, Gyöngyösit, Lázár Jánost, Verestói Györgyöt, Dugonicsot, Szabó Dávidot és Rajnist, megjegyezvén: „A Benitzki Péter és Balassa Bálint versei igen esméretesek“. Arról a műfajról, amelybe Faludi tartozik, „a szakaszonként vagy darabonként való írásk“ címen szól; a sort Faludival kezdi, de Szenci Molnár Albert *Legfőbb jóról* szóló fordításával, Prágai *Serkentő óráival*, stb. folytatja. Még a drámatermést is áttekinti, sőt a levélműfaj magyar példakönyveiről is beszámol. Magyar könyvekre vonatkozó ismereteit szemelláthatóan Rádai Gedeontól nyerte; különösen Gellert drámáinak fordításainál világos ez. De érdeme, hogy a maga kora magyar irodalmát elég alaposan ismerte, sőt olyan könyvekre is utal, amelyek még meg sem jelentek, csak sajtó alá készültek. A magyar nőnevelésnek Faludi mellett nagyon érdemes munkása.

Olvasmányokat ajánl Molnár János is, de nem a művelteknek, hanem az egyszerű pásztoroknak *Pásztor-ember, avagy a pásztorok tanításáról két könyvben* (1775); szerényen az apró kalendáriummokkal kezdi, majd a szentek történetét, Jézus életét, Dávid zsoltárait és az evangéliumot adná a kezükbe,

meg egykori rendtársának, Bertalanffinak a Világ ismeretéről írt könyvét, Benitzky Péter énekeit, Kempis „drága tanítású” írásait és Pázmány imádságoskönyvét. Érdekes Molárnak ez a műve, mert tudatosan a Faludi könyveinek kiegészítéséül készült; beköszöntésében elmondja, hogy Petrovszky Sándor figyelmeztette: „Vagyon *Nemes Ember*, *Udvári Ember*, s több a féle: Hol a *Pásztor Ember*? Szégyen-é őket tanítani? sőt nem szégyen-e őket tanítás nélkül hagyni?” Elsősorban önérzetet akar nevelni a pásztorokba, de megismerteti kötelességeiket is, megtanítja természettudományi ismeretekre is őket. Nyájörző munkájukon kívül egyéb foglalatosságra is biztatgatja a pásztornépet, a szomszéd népek példájára, mondván: „Ne nézzük száj tátva a szomszéd népek nyereséges tudományát, hanem nézzük és egyetemben tanuljuk meg!” Vallásos szellemű tanítás a Molnár tanítása, de pásztorainak mulatást is enged, hisz:

Szabad hegedülni, szabad furuglázni,
Sipolni, füttyülni, pofásan dudázni.
De ha mulatságod az Istent megbántja,
Csak a lélekvesztés az olyannak haszna.

Mintegy ennek a mértékletes mulatságnak bemutatására közli is a 79—84. lapokon Faludi Ferenc első pásztorkölteményét „F. F. öklogája” címen.¹

Kollarics Joakimnak a Philotheán kívül van még egy latinból fordított elmélkedésgyűjteménye: *Keresztény-világi intések* (1766). Könyve előljáró-beszédjére már reáírányult a figyelem (EPhK., XXXV. 508.), mert az a *Szigeti veszedelem* mennyei jelenetének átírásához fűzi hozzá a nagy földrengés bemutatását. Az átírás nemcsak verstani; nemcsak a sormetszeteket viszi végig Zrínyi szövegében, hanem gondolati is: Isten panasza a XVIII. század Regnum Marianum-elgondolásához símul. Ezt halljuk a többi között ajkáról:

Magyarnak virtusa volt erős vitézség,
Summásón kimondom, a szép egyenesség,
Allhatatosság, egyszívű szép egység,
Tisztaság, hideg vér, nagyság, nem pipesség.
Szerették másodsor ők az igazságot,
Gyűlöltek ellenben minden hamisságot,

Kétszinkedést főképp és a bujaságot,
Büntelen sem hagytak semmi gonoszságot.
Harmadik virtusa volt szemérmesség,
Koros leányban is megvolt a szüzesség,
Tiszta társaságot szerető kegyesség,
Nem is lelt rossz példát könnyen a tisztesség...

De figyelmet érdemel prózai része is, amely XII cikkelyben, pontokba szedve ad utasítást a józan erkölcsös életre. Faludi intelmei közül sok kerül elő Kollarics pontjai között, így pl. „Nagy eretnokség érkezett a politikában és udvariasságban, úgy, hogy alig tudhatja, mit kelljen hinni; úgy tartja mégis, hogy öszvezagyvált, rendetlen hittel kell mindazokat hinni, melyekben

¹ Még szorosabb kapcsolatban van Faludival Molnár János másik könyve: *Petrovszky Sándor úrhoz Molnár Jánosnak tizenöt levelei* (1776). A nevelésről értekezik benne, a régi és mai nevelésről, s az idézetek között Faludi Gracian-fordításából 50 maximát, a *Nemes úrfinak* pedig egész gondolatmenetét hozza, ugyancsak idézetek kíséretében.

a hitnek velejét állani véli, tudniillik a maga hasznát. Vagy ez az intelem: „E kettőre figyelmezzon legfőképpen a fejedelem: hogy embereknek parancsol, és hogy maga is ember. Az első által az emberséghez szokik, a másik által pedig a felfuvalkodástól tartózkodik. Amaz által jó pásztor léssen: ez által pedig nem léssen rossz úr“. Böven vannak ilyen tanácsai: „Jól szólani: tökéletesség; rosszul szólani: tökéletlen együgyűség. Igazán szólani: igazság, helyesen szólani: okosság; helytelen szólani: bolondság; nem szólani, ahol szükség szólani: kicsinyszivűség“.

Az erkölcsnevelő tendencia szolgálatában a tanítást elbeszélés, párbeszéd, vers tarkítja. De gazdag a XVIII. század olyan erkölcsnevelő munkákban is, melyek teljesen versben íródtak. Természetes, hogy verses fordításban szólnak hozzánk Cato distichonjainak magyaráztásai, amelyeket *A jó erkölcsre oktató Catonak versei* címen Nagy Lajos készített (1757); a *Heptalogus*, melynek oktatásai „rövid magyar versekbe forgattattak a Rózsakoszorú verseinek formájára“ 1750-ben. A verses szöveg könnyebb tanulhatása serkentette Literati Mádi Jánost a *Gyermeki elméhez intéztetett erkölcsi rhythmusok* (1761) megírására; a vers itt nem poézist jelent, csak tanulást könnyítő eszközt. Íme egy példája: „Pökj, ha nyálad nehéz, Elfordulj, s reá nézz, Hogy másokra ne essen; De gyakran pökdösní S a nyálat csorgatni Esik gyűlölségesen; Orrodát ne szíjjad, Elfordulj s kifűjjad, No hagyd lenni terhessen!“

Nagyobb és tiszteletreméltó vállalkozás Miháلتz Istváné, aki a Seneca Christianust tolnácsolta Gyöngyösi mintájára írt magyar versekben (*Keresztény Seneca*, 1768). Turóczy-Trosztler a könyv ajánlásának ezekből a sorából: „Do ha Cupidóról vársz mesézéseket, Senecától s töllem nem nyered ezeket.“ Gyöngyösi elhárítását olvassa ki, s annak látja ebben bizonyosságát, hogy Gyöngyösi kultusza e korban nem lehetett olyan általános és feltétlen; elkerülte a figyelmét, hogy a XVIII. század második fele nem Gyöngyösi tárgyválasztását ünnepelte, hanem stílusát és verselését. Annak pedig, hogy ez a kettő mennyire varázsa alatt tartotta Miháلتzot, elég bizonyossága az első bokrétás-kának ez a részlete:

Mit használ, hogy tudod külső módiokat,
Vidék nemzeteknek bé-vett szokásokat?
A' meg nem jobbítja a gonoszságokat;
Nem ad sebidre ez orvosságokat.
Kinek karja marjult, lába ficamodott,
Vagy íze helyéből ha kifutamodott;
Vagy Őri betegség szárában származott,
Avagy más nyavalya testében támadott,
Nem ül hat bokrétás-lovú hintójára,
Velencei kézzel készült hajójára,
Sem Moldvában termelt pej paripájára;
Hanem vágyik szíve csak gyógyítójára.
Orvost keres azért, ki óuráját kezdje,
Kimarjult ízeit helyre visszazedje,
Romlott, beteg testén hogy próbáját tegye.
Vagy a nyavalyának hogy eleit vegye.

A sormetszetet gondosan betartó, négyesrímű tizenkettős formai normája vall Gyöngyösire és ami ennek a négyrímű formának hátrányos következménye: a hosszadalmasság a mondatfűzésben.

A stíl és forma emlékeztet Gyöngyösire a *Vitézeknek aranyos tükré*-ben (1747) is, annyira, hogy Badics — nem ismervén a szerző, Palothai Sigmund megnevezésével megjelent nyomtatott szöveget, a verset Gyöngyösi művei között adta ki. A verses mű tartalmát a szerző így foglalja össze:

Vitézeknek mikép s hogy kellessék élni,
Ez tükröbül lehet mindennek szemlélni,
Elsőben is azért az Istent köll félni,
És az mi Istené, illik megtisztelni.

Gyöngyösi volt a mestere Mike Istvánnak is a *Lélek jávra szerzetett mulatságos vadászat* (1748) megírásában. „Célja volt az authornak, hogy megmutassa mindazokat a képtelenségeket, melyekkel a katolikus anyaszentegyház vádoltatik.“ Versben írja: „Talán jobban is fogja az elmét az olvasásra vonni, és az olvasónál vagy csak multság kedvéért jobban fog magának helyet találni.“ A tanító költemény párbeszéd: Új Pápista és Fundamentumos Pápista beszélgetnek és hányják-vetik meg a katolikus egyház tanításait. És a vallási tartalom ellenre mégis mennyire Gyöngyösi hangját halljuk! Ime:

Bár voltál szép színben, orcad megsárgítja,
Ha örültél, szemed könnyekre indítja,
Torkodat méreggel tölti, megítatja,
Ezerszer boldog az, ki eltávoztatja.

Vagy az ilyen gondolattovábbvitel egy sorpárban:

Bánod, hogy elhagytad nemes vallásodat,
Vallásoddal együtt szép szabadságodat...

Az istenes életre nevel Dudás Innocentius verses műve: *Az igaz lelki édességekre vezérlő kalauz* (1764). Dudás is Gyöngyösinek a tanítványa, első sorban a leírásokban, mint a vadászat bemutatásában; a klasszikus példák kedvelésében, de főképp verselésében. Erkölcsi igazságokat fejteget, de a stílusa Gyöngyösié. Az ifjakat például így leckézteti:

Az Istent nem féltik, mert ájítatlanok,
És édes atyjokhoz nagy háládatlanok,
Kik minden dolgokban hogy ily tudatlanok,
Azért az erkölcsre éppen szokatlanok...
Absolon Dávidra, jó édes atyjára
Gyilkosan kardot köt királyi házára,
Meg nem emlékezőn az ő jó voltára,
Rossz fiú atyjának jára halálára...
Amaz istentelen Nero is Rómában,
Hogy félelmet tenne a birodalmában:
Dühösséget mutat ő nagy hatalmában,
Leginkább vétkezett pedig e példában...

Dudás is a városban látja a legnagyobb veszedelmét az istenes életnek: lelkesen hirdeti tehát:

Oh, szép gyönyörűség vagyon a pusztában,
Ahol van az Isten nagy multságában,
Boldog szív az, amely ő nyájasságában
Lehet Istenének s részes malasztjában.
A népes városok gyakran sokadalmat,
Hirdetnek egymás közt és vig lakodalmat,
Nem adnak a szívnek egy kis nyugodalmat,
Szüntelenül hozzák reá az unalmat.

Deákból magyarra fordítottnak vallja magát Rakovszky Sámuel műve, a *Rendes élet módja* (a címlap jelzése szerint 1776-ban nyomták, de a belső jelzés 1783-at vall!). 8—12 soros grómákat iktat egymás után, a vallásos életre biztatókat. Ilyenformákat:

A gyónást utálja, utálja a papot,
Nem adna érte egy jó boros csapot,
Vagy egy jól meghízott bakot avagy csapot,
Annyival is inkább egy nyájas bálnapot.
Nem kell az Istennek hirdetett igéje,
Ha mégyen is, féltő, hárítja melléje.
Nem érzi, hol vagyon szívének bibéje,
A lélek, az ige nem férnek beléje.
Mert elfogta őtet világ szereteti,
Világ előtt való fényes tekinteti,
Ha magát elfogja, fél, hogy becsületi
Elvész világ előtt minden tiszteleti.

Legfontosabbnak azt tartja, hogy az ember ne kapjon szerfelett az uraságon.

Többoldalú már a *Jeles gondolatok rövid történetekkel* című kötet (1777), amelyet magyarítója Schönberg Mátyás *Tanúsággal teljes gondolatai** alapján írt, bőven megtűzdelve prózai eredetijét verses betétekkel. Az ifjúság számára ír, annak az erkölcsöt akarja megoltalmazni. Különösen a tiszta erkölcs romlását fájlalja, s ezért óv a szabadgondolkodók könyveitől. A születés rendi értékével szembeállítja a lélek belső értékét:

Ugyanis mit használ te nemességednek,
Mit ad néked híre s neve őseidnek,
Ha szolgálja s rabja vagy te bűneidnek,
Moosúrában heversz undok vétkeidnek.
Az gyönyörű virtus kikit megnevesít,
Az mely mindeneket magához édesít,
Az kiket e drága adomás ékesít,
Szép hírrel s jó névvel nagyon megfényesít.
Es ezért nem szükség nemednek nagyságát
Hányini őseidnek vitézkező ágát,
Mert ez nagyobbítja vétkeid gonoszságát.
Ha csak nem követed eleid jóságát.

A verses elmélkedésre ösztönzést Miháltz művéből nyert; szívesen is idézi annak Keresztény Senecáját.

Verses elmélkedések gyűjteménye *Az erkölcsöknek és a világi dolgok folyásának kisedő tüköre*, amelyet a parajdi cs. k. sőtisztviselnek mázsamestere, Gyujtó István írt és adott ki 1797-ben. Szerényen indul:

Esmérem, mely csekély tehetséggel birjak,
Hogy a virtusokról hasznos munkát írjak,
De talán indítok az által másokat,
Nálomnál e célra alkalmasb társakat.

Műve valóban nem is más, mint elnyújtott, hosszadalmas verses elmélkedések sora a virtusról, az ártalmas indulatokról és azok ellentétjeiről. De nem elméleti; tele van tanáccsal és figyelmeztetéssel. Nyenek: „Kerüljed a buja köny-

* Németül Pozsonyban 1776-ban is megjelent.

vek olvasását, Rosszra gerjeszthető képeknek látását...“ Vagy: „Száz tolvaj vagy gyilkos nem tézsen annyi kárt, Amennyit egy hamis szívű bölcs ember árt.“ Érdekesebbek verses anekdótái, ezek az elég folyékonyan elbőszült erkölcsi példák.

A század utolsó negyedében az erkölcsi oktatás egyre gyakrabban szép-prozai formát ölt. Ilyen a Wesselényi Farkas fordította *Cyrus nyugodalma* (1778), mely Cyrus idealizált országában adja az eszményi államot, benne az Akadémia szervezetével, sőt az irodalmi műfajok elméletével is megismerttve az olvasóit. Forrása — amint György Lajos kimutatta — Pernety Jacques francia műve: *Le repos de Cyrus*. De nevelő tendenciával fordítja le Szilágyi Márton Xenophon *Kyropaideáját* is 1784-ben, bár nem reméli, hogy „a fordításnak az a szerencséje légyen, hogy valaha fejedelmi kézen forogjon“. F. Óri Filep ellenben a maga fejedelmi tükrét, a Hallerből fordított *Uzong* c. regényt 1792-ben Sándor Leopold nádornak ajánlja, „Uzongban nem egyebet, hanem egy közzjóra született és emberszerető dicsőreter fejedelmnek e'even képét szándékozván lerajzolni“. — A regényes államképek között a legtöbb oldalú a felvilágosodott fejedelem eszményített tanácsadójának, *Hallónak boldog estvéje*, melyet Gelei József 1788-ban Sintenis német románjából ültetett át. De idetartozik Dugonics *Etelkája* is.

Az udvari embert nevelő regényes írások mellett vannak általános erkölcs-nevelők is, mint Beumont hercegnő műve, amelyet Mészáros Ignác fordított le: *Montier asszonynak a maga leányával közölt tanuságos levelei* (1793). A kor-nak egyik legértékesebb nevelő románja. — B. Josintzi Sándor *A ** jshadivezérnének utolsó tanításai* címen (1781) Caraccioli elmélkedéseit tolmácsolja; benne még a szabadhitűek ellen is határozott óvást tévén. Ugyancsak Caraccioli-fordítás a Kónyi János közzétette *Ganganellinek levelet*, melynek érdekességet az ad, hogy a kor theologiai tanításának a forrongásáról is beszámol (1783). Az egyszerű ember életének útmutatója a Salzmannból fordított *Okosdi Sebestyén* (1797), amelynek az a hivatása, hogy a gazdasági életben adjon útmutatást, de egyben a falusi emberek között élő rossz szokásokat és babonákat is elűzze. — Protestáns szemmel elképzelt Boldogország képe jelenik meg Szentmiklósi Timótheus utopisztikus meséjében: *A jó nevelésnek tüköre* (1790). Molnár János pedig Maecenasával, Petrovszky Sándorral együtt *Tizenöt levelei*-ben a jó nevelésre tanít (1776).

Nem folytatom tovább, hiszen csak az volt a célom, hogy igazoljam, mennyire nem magányos hajtásai az erkölcs-nevelő irodalomnak Faludi írásai. Ez a böselekedő-tanító írás a XVIII. század magyar irodalmában divat volt, amelyet egyrészt a nyugati felvilágosodás ellen való védekezés, másrészt e század vallásos zélusa ihletett.

Faludi a maga nevelő prózájának műfaját így határozza meg: az egyik a „dramma: sokféle beszédekkel, sokféle költött nevekkal mulatozik“, míg a másik a maximagyűjtemény, mely elé csak ezt a törvényt szabja: „hogy rövid légyen, unalmas ne légyen“. Az elmélkedő prózának ez a két műfaja általános a XVIII. század irodalmában. A párbeszédés forma még az előző századok vallási vitatkozásainak öröksége, és még ebben a században is vannak ilyen polemikus hajtásai, mint az *Otia Bachmegeyiana* (1733), vagy Bíró István *Neoclese és Periclese* (1774). A maxima-gyűjtemény különösen a század

közepén volt divatban. Termékei közül itt csak egy idegen eredetű műnek, magyar hajtásaira akarok rámutatni. György Lajos 1929-ben részletesen ismertette a Sófalvi József fordításában megjelent *Oeconomia vitae humanae* forrásának történetét. „Egy Dodsley nevű bibliopola“ adta ki angolul, de úgy, mintha az egy kínai ősi könyv fordítása lenne. Sófalvi a francia fordításból tette át magyar nyelvre; előszavában meglepő bibliographiai tájékozottsággal állítja egybe ennek különböző nyelvű fordításait. Köztük megemlíti a Strassburgban 1752-ben megjelent *Das Buch der Weisheit und der Tugend* című német fordítást is. A magyar regény előzményei-ben (1941) György Lajos a német fordításnak két magyar tolmácsolásáról is megemlékezik; az egyik — száraz, de pontos fordítás — 1774-ből való: *A bölcseségnek és jó erkölcsnek könyve*; a másik — rövidített szöveg — Saur Josefa fordítása: *A böcsületes ember kézi könyve* (1776).

Van ennek a XVIII. századból még egy fordítása, amelyet azonban György Lajos nem vett észre: ez Faludi Ferenc *Bölcs embere*. A német közvetítésre maga Faludi utal: „Ezt a kis könyvecskét Felső-Németországban nyomtatták ki authora neve nélkül, magok nyelvén“. Azt is jelzi, hogy a német könyvet szabadon fordította: „A mondott könyvecskében olyast is találtam, ami nem fér az igaz keresztény valláshoz, olyast is, ahol a contrarium igazabb annál, amit előnkbe ad, olyast is, ami a *Szent emberbe* már imitt amott megvagyon, ezek mellett szöpet is, jót is eleget. Ezek így lévén, magam sem átallattam, hogy eszem, kedvem szerint más színt ne adnék néki, más rendet tartanék benne“. A *Buch der Weisheit*-tel egybevetve megállapíthatjuk, hogy Faludi fordítása korántsem olyan szabad, mint amilyenek ez a vallomás sejteti. A 65 cikkelyből nála csak ötven van meg; elsősorban azok maradtak el, amelyeknek tárgya már más Faludi-könyvekben szerepelt. A fejezetek sorrendje megváltozott. Itt-ott egy-egy gondolatot elhagy, ha bármilyen okból feleslegesnek érzi; néha — nagyritkán — meg is toldja forrását egy-egy odaillő gondolattal. A mű végén lévő erkölcsi gondolatoknak sorrendjét is megtartja, bár ezek közül is néhányat elhagy. A fordítás mégis pontos, és sokkalta könnyedebb, mint a pozsonyi 1774. évi fordítás; látszik, hogy író-ember formálja.

Faludi Felső-Németország egyik nyomdájában készült német szöveget említi. György Lajos az *Oeconomia* német fordításai között felhoz egy hamburgit, amely 1759-ben e címen jelent meg: *Die Weisheit an die Menschen*. Ez szerinte később Leipzigben is megjelent. A budapesti könyvtárakban ennek csak 1803-ban nyomtatott kiadását találtam, a Nemzeti Múzeumban éppen Kisfaludy Sándor példányát. Ez a lipcei maximagyűjtemény azonban független az *Oeconomia szövegétől*. Lehet, hogy az 1759. évi kiadás még az angol könyv fordítása volt. Faludi *Bölcs emberének* szövege azonban olyan szoros kapcsolatban van a strassburgi erkölcsnevelő iskolával, hogy bátran mondhatjuk, a *Bölcs embernek a Das Buch der Weisheit und der Tugend a forrása*.

És éppen a *Bölcs ember* forrásának és a forrás egykorú magyar átültetéseinek megállapítása igazolja a legmeggyőzőbben tételünket: hogy Faludi erkölcsnevelő munkái tartalmi aktualitásukkal is beilleszkednek a XVIII. század magyar irodalmába.

Babits Mihály kritikusai „stílusgyakorlata“ 1905-ből.

Századeleji líránk nagy énekesrajának a budapesti egyetem bölcsészeti kara volt egyik „kiröpítő fészke“. 1901—1908 között a kimagasló tehetségek meglepő száma élte itt tanuló éveit, részben az amúgy is közös európai irodalmi eszményeknek ígészetében, részben az egymással érintkezésnek serkentő és termékenyítő légkörében. Közöttünk bontakozott ki — hogy csak a legfénylőbb nevekről essék szó — Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső és Tóth Arpád költői egyénisége. A legelső „nyilvánosságot“ mindnyájukra nézve Négyesy László magántanár stílusgyakorlati órái jelentették. Ez volt annak a korszaknak főiskolai önképzőköre, fiatalos becsvágyak zsendülésének barátságos melegágya. Az említettek közül Juhász, Kosztolányi és Tóth egyidejűleg már az egyetem falain kívül is nevet és helyet vívtak ki maguknak, a Budapesti Napló meg A Hét portáján. Babits csak később, tanári sorban jutott el a beérkezés nagyobb, „nyomatott“ nyilvánosságához; de mi az egyetem padjain is megkülönböztetetten számontartottuk, sőt tekintélyé avatuk, ehhez magának Négyesynek megbecsülő szeretete is nagyban hozzájárult.

Felolvasással nem sokat szerepelt, abban a két tanévben, melyben együtt voltunk egyetemi hallgatók (1903—1905), emlékezetem szerint eredeti költeménnyel is, műfordítással is, bírálói minőségben is csak egyszer-egyszer ült Négyesy jobbára a katedrán; a felolvasásokat követő vitákban sohasem vett részt: a „szabad előadás“ már akkor sem volt ínyére.

A magam „Négyesy-szereplőse“ csak másodéves koromban kezdődött, addig csak figyelgettem a szelek járását, de kállni a porondra nem merészkedtem. 1904 novemberében, Péterfy József halálának ötödik évfordulóján, egy róla szóló tanulmánnyal iratkoztam fel először Juhász Gyula „szénior úr“-nál, majd ugyanennek a tanévnek második felében két magyaros versformájú Horatius-fordítással álltam elő. Mikor ezekre a tanárelnök bírálatot kért. Babits jelentkezett. A következő órán fel is olvasta kritikáját. Alaposabb, behatóbb taglalást igazán nem remélhettem, két szerény próbálkozásom kapóra jött neki, hogy szelvében kifejthesse Horatiusszal, a műfordítással általában s különösen a formai hűséggel kapcsolatos nézeteit, melyek érezhetőleg nagyon foglalkoztatták; ilyfokú szubjektív érdekeltséggel s egyben ekkora filológiai „akribiával“ készült bírálat valóban kevés hangzott el körünkben.

Mindmáig fájlaltam, hogy kritikáját nyomban el nem kértem tőle, szentül azt hittem, hogy örökre el is veszett. Ezt hihette ő is, hiszen azóta nem egyszer idéztük ennek a „Horatius-per“-nek emlékét (még a legutolsó esztergomi nyarakon is), de sohasem említette, hogy bírálatának szövege is megmaradt.

Most azután felesége lett rá kézirat hagyatékában; így láttam viszont — harmincnégy év múltán! Ma is elámulok tapintatos gyengédségén csakúgy, mint ízlésének kialakult biztosságán és szempontjainak gazdagságán. Pedig alighanem ez volt legelső nyilvánosság elé szánt bírálati munkája.

Ezért látszik megokoltnak közzététele is: „primőr“-érdekességét bajos volna elvitatni; hadd szólaljon meg újra az ágyú, ha mindjárt — verébre lóttek is vele. A huszonegy esztendőös kritikusknak csak díszére válhatik ez a „szel-lomidézés“, — s különösképen restelkednie talán még a megbírálnak sem kell, hisz ő meg éppenséggel csak — tizenkilenc évet számlált akkorban.

Különben sem igen tehetném, hogy lemondjak a magam fordítói toll-próbálgatásainak előrebocsátásáról, annyira aprószerezen — szinte sorról-sorra — követi minden fordulatukat a bírálóat.

Előljáróban álljon hát itt a két magyar, sőt „magyaros“ Horatius:

LUCIUS SESTIUSHOZ.

Carm. Liber I. 4.

A zord telet onyho, szellős napok váltják,
A gép vízre hajtja a kiszikkadt gályát;
Jószág sincs már ölban a arató tűz mellett,
S elveszték a mezők a csillogó leplet.

Cytherai Vénus bájos holdsugarba',
Keeses kara élén könnyed táncát járja,
Gráciák meg nympfhák váltogatják szépen
— Míg Volkán tüzet szít izzó kemencében.

Most kell zöld myrtusgalyt tűzdelni fejedre,
Vagy virágot, mit a fölengedt rét terme;
Áldozat-oltáron, híves lombok árnyán.
Most essék Faunusnak gödölye vagy bárány.

Mert a sárga halál a pór kunyhájába
Csakúgy bekopogtat, mint királyi várba.
Boldog Sestiusom! szűk határu éltünk
Nem enged jövőnktől sok napot remélnünk.

S majd Plutó lakában örökös lesz éjed,
Árnyak lengnek körül, s már ott ne reméljed
A borkirályságot s kegyét Lyeidásnak,
Kiért ifjak égneek, kit szüzek csodálnak.

SZOLGAJAHOZ.

Carm. Liber I. 38.

Én nem lelkesülök a keleti pompán,
Fonott fűzér is csak hiábavalóság,
Szorgosan számomra ne kutasd hát, szolgám,
A kései rózsát.

Egyszerű myrtusnál egyebet, fiacskám,
Ne hozz: néked is az ékesítse hajad.
Nékem is, kupákat sűrűn hajtogatván,
Leveles-szín alatt.

*

Ez a huszonnyolc verssor csiholta ki lelkes bírálóból azokat a tág látókörü s a későbbi Babits Mihály leglényegbevágóbb műfordítói elveit is mintegy csírázásukban mutató fejtegetéseket, amelyeket ez a szószerint közölt kritika őrzött meg:

Bírálat Rédey Tivadar Horatius-fordításairól.

Szép két kis fordítás, magyar ritmusokban. Könnyű és kedves versek, egész igénytelenül. — De egy igényüknek mégis kellett lenni, ha már megíródtak; s ekként egy igényünk nekünk is lehet velük szemben. Horatius fordításai; kifordítva, befordítva. mégis... meg kell találnunk beunuk Horatiust. Tegyük fel hát a pápaszemet.

Horatius valóban az igénytelenség költője. Non ebur, neque aureum... Tökéletesen jól érzi magát a maga három dimenziójában, úgy amint az öreg Euklidesztől rájamaradt; nem is sejt ő Riemann, Lovacsevskit. Három az igazság. — De vajjon ez olyan népies, vidám és primitív igénytelenség-e, mint amilyen a Rédey kedves magyar alexandrinjaiból kicseng?

Nem bizony, hanem ez filozófikus igénytelenség: — ez más, és mellesleg, sokkal ellenszenvesebb. Horatius a stoikus, az epikureus iskolát járta végig, ami egy kutya (hozzávéve akár az igazi kutyát, a kynikost is).¹ Korának e száraz morálfilozófiája keverte fanyarrá a görög thymumokból már úgyszólván csak tallózott mézét. Horatius nem valami római Burnsöcske, ő a filozófus-bonvivant, és erősen civilizáció-termék. Műgond az egyszerűsége, finomság az igénytelensége, s természetessége ravasz filozófia.

Nem lehet két valami távolabbat képzelni, mint Horatius és a magyar verselés. Még Arany János is, ez az igazán szerény óriás, akinek a műfordításai maguk többet érnek száz dícsért eredeti poémánknál, és aki pedig éppen a magyar versnek volt legnagyobb mestere, még Arany János is csak pattogó trocheusokban rímelt meg az *Ulla si jurist*, míg az *O navist* finoman disztigválva hagyta az Asklepiadeum quartumban. Szász Károly szintén nyugat-európai méreteket használt a *Sic te diva potens* és társaiban; Radó Antal részben nyugatit, részben a görögöt, hogy már mind felhozzam a műfordító-auctoritásokat és Barna Ignácot ne hozzam föl.

Nem emlékszem most biztosan, ki volt az, aki Barna Ignác fordítását bírálván a Budapesti Szemlében, először mondta meg: Horatius magyar fordítójának Berzsenyit kell kívülről tudnia; akárki azonban, okosan beszélt. Nem mintha Berzsenyink (tartalmilag) nem volna őszintébb, rokonszenvesebb és jobb költő Horatiusnál; hanem mert mégis az a formaszellem kell ide, s a görög versek mézes nemessége. Hisz végre Horatiusban majd csak ez a méz; pedig a méz csak édes? mért cseréljük be hamis ibolyával a tiburi démutkát? csinált virágnak nécsen méze, ó műfordítás munkás méhei!

Pedig az ibolya itt csakis csinált virág lehet. Rédey Tivadarnak sikerült ugyan az ibolyahamisítás, majd nem tökéletesen — két versben —, de mi az, két vers?! Folytatná tovább, egyszer csak kidugná, mint Hatvani kísértője ama híres lólabát, zöld organtineba hiába tekert kemény szúrós drótszárát — a csinált virág —, vagyis a szög a fejét a zsákból. Néhány nagy költő, Byron is, Musset is, imitáltak így Horatiusból; saját nemzeti méreteikben, néhány verset, — mindig néhány verset, és nem Horatiust. Őt, a filozófikus ódaköltőt, az epikuri társadalírót, a finom és elmés satirikust — magyar

¹ Nem hiába mondta rájuk Hume, hogy a filozófus nagylelkű szilárdságára törekedve minden erényből és örömből kifilozofáltak magukat. (*Babits Mihály jegyzete.*)

versekben! — Rédey Tivadarnak, mondjuk, sikerült e két versben a lehetetlenséget egy kissé álcázni; de hasonlítsuk össze a latin strófa ritmusgazdagságát, változatos s méltóságos zenéjét.

Solvitur stb...

Alig tudom abba hagyni, oly szép! — hasonlítsák össze, ha kedvük van, a magyar alexandrin kedélyes egyformaságával:

A zord telet enyhe — — —

Rédey Tivadarnak jó magyaros nyelve van, azzal a kedves és egyhangú magyarsággal ami most divat is. Síma és elég költői nyelv is ez a mellett. mindenben szerény, feltűnést, zökkenőt kerülő. Ily külső zökkenést pedig adna a sok mythológiai név, még e két kis versben is; ha Rédey úr nem járna el oly helyes tapintattal, hogy felényire szállítja le az alkalmatlan görög szavak számát, inkább csak a közismerteket hagyva meg s ezzel, legalább külsőségekben, majd felényire redukálja a Horatius-versnek a magyarsággal való feltűnőbb inkompatibilitását is.

Igy a *Solvitur aoris* első sorában mindjárt kinullázza Favonust, — a második strófa első sorában Lunát, aki ott személy és név, tárgyá és holddá magyarítja, éppígy később a Morsot, halált, a strófa végén a cyclopokat könyörtelenül löri, és csak Vulkánnak bocsát meg; a negyedik strófa végéről meg a Mareseket tünteti el. — A kis versben is van ilyen, mindjárt az első sorban persicus helyett inkább csak keletit ír. —

Igy a klasszikus hangulat külsőségei lassankint leborotválódnak és marad a magyar vers, ami mint már mondtam, csinos. A verselés is szép síma, egyforma ütemezéssel; a rímek jók és nem feltűnőek (bár azilyent már nem szeretjük: várba — kunyhajába; áltünk — remélnünk; — de nincs is több példa erre, mint ez a kettő), általában az egész versek jók és nem feltűnők és csinosak.

De vajjon hívek-e?

Elég hívek. A hangulatot ugyan nem teljesen, csak egyik komponensét találhatta el az adott körülmények között; önök már azt is sejtik, melyiket? Ūgy-e, elhiszik nekem, hogy a Horatius-hangulat még itt is összetett? — S most lássuk a mondatos hűséget és legyünk szőrszálhasogatók; nem árt. Hisz azt hiszem, eddig is azok voltak.

Solvitur. Első strófa.

A *gaudet* talán a tél kelleméire akar célzás lenni; a fordító ezt nem érezte. — *Pruina* annyit jelent: dér, zuzmara (a kolozsvári tanárok szótára szerint). A dér nem képez leplet (a lepel síma), senmiképen csillogó leplet; előbb némely bolyhos fürdőtörülközőhöz lehetne hasonlítani — a ropogós zuzmarát.

2. *Bájós holdsugár* — az *imminens*ben éppen nincs a báj fogalma. Az első sorból itt a fordító két sort csinált, ezért éppen a gyönyörű 2. és 3. sor kifejezésére nem maradt elég tere. „Gráciák meg nymphák váltogatják“ — de mit? a *lábukat* — és úgy a *földet verik* — de *illedelmesen* — ez mind kimaradt a fordításban.²

² Pedig halálos vétek értük, a szép nymphalábakért, már a szép görög verslábakért is kár. (*Babits Mihály jegyzete.*)

3. Fordító szépen eltalálta a *Nun xρη μεθούσθην* — nunc est bibendum — főle kezdetet, mely Horatiusra oly jellemző. Egyébként itt csak a *nitidus* jelzőt hagyta ki a fordító; és a *ferunt*-ot fordította *teremni* igével; pedig hogy ennek itt *hordani*, *viselni* a jelentése, tehát nem instans, hanem praesens, arra nézve a tudvalevőleg juhászoktyánál hívebb Heinrich Voss *darbent*-féle, határozottan praesens értelmű fordítására hivatkozhatnánk. — Sikert a solutae — felengedt fordítása.

4. *Pallida Mors* — megint ismerős Horatius-hangulat. A fordítás jó. — A strófa utolsó sorát azonban (mely a következő, csattanó stófára való átmenetet képvisel) elhagyta a fordító és az előtte valót kétszeresére higitotta fel. Nem baj.

5. Itt, mellesleg mondva, kíváncsi volnék, nem érezhette-e Horatius a saját versében a strófa két első sorvégének asszonáncos összecsengését? — Ami a fordítást illeti, a költemény befejező két sora értelmileg nem teljesen hű. de ez jól is történt.

Rédey úr érezhette, hogy a versvég klasszikusan philohermaphroditikus színezete a magyar versben az eredeténél egy kissé erkölcselenebbül hangozhatnak, s ezért a végső igét tapintatosan *csodálni*-ra enyhítette, amely mindenesetre szelídebb, mint a *tepeo* megfelelői.

Itt egyébként azt a fortélyt használta Rédey, amit *műfordítói inverciónak* szeretnék nevezni, bár nem azonos a hasonnevű poetica licentiával. Abban áll ez ugyanis, hogy bizonyos szavat ugyanazon versrészben, de más helyen és más összefüggésben használjuk, mint az eredetit, például egy jelzőt más főnévnek ajándékozunk u. a. mondatban, vagy mint itt Rédey, egy igét a szomszéd mondat állítmányává tesszük. Ez teljesen jogosult eszköz; csekély értelmi változtatással megmentünk egy szavat, melynek hangzása a hangulatra fontos lehet; mert a verssorok hangulata nagyon gyakran nem annyira az értelemről, mint az egyes használt szavak hangzásának és értelmének mozaikszerű összehatásától függ, s így ugyanazon szavak más összefüggésben is létesíthetik a kívánt hatást. Ennyit megengedni: még nem dekadens, vagy impresszionista programmal sem Mallarméhoz, sem Laforguehoz, sem Moréashoz semmi köze.

Egyébként a Rédey utolsó sora szép és lendületes befejezése a szóp és lendületes versnek.

A *másik*, kisebb fordítás nekem talán még jobban tetszett ennél, annál is inkább, mert ezt a versikét egyszer magam is megpróbáltam lefordítani és jó lélekkel mondhatom, hogy Rédey úrnak háromszor jobban sikerült, mint nekem. Bár a klasszikus íz természetesen itt is csorbát szenvedett, csengő, kedves dalocska ez, akár az eredeti. Egy-egy szórszálát ugyan itt is lehet kiböngészni mindkét strófából (így az *elsőben* kihagyta a *philyrát*, a hárs-héjat, amely az eredetinek legzengzetesebb szava, és a költői részletezésnek legszebb példája — a *másodikban* a *decet*-et, amely itt igen kedélyes színű szó: illik ez mihozzánk!); de mondtam már, hogy mindez szórszálhasogatás és most utólag bocsánatot is kérek érte Rédey Tivadartól, aki igazán nem érdemelte meg.

Illik most, némi kárpótlásul, meg is dicsérnem őt; oly szíves volt, hogy néhány Göthe-fordítását is kölcsönadta nekem; és tán nem követek el nagy

indiskréciót, ha elárulom, hogy ezek a (ugyanoly igénytelenül, a *báj* szempontjából válogatott) versek, egyes *Látád a hont?* (Kennst du das Land)-féle nehézségekre nem tekintve épp oly kedvesen és simán gördülnek a magyarban, mint a Horatiusok. A Horatiusokat is megdicsérem, annál is inkább, mert nem kell talán félnünk, hogy folytatni fogja és Horatiust is úgy elveszítjük vele, mint ahogy elvesztettük Csengerivel Catullust, dacára Szabó E. és Molnár F. újabb esütörtökeinek. Egyáltalán kár volt a görög formákra ráfognunk azt az örültséget, hogy modern ízléshez nem valók. Lám, az olasz Göthe, a nagy Carducci, milyen modern érzelmeket kötöz e színes antik szalagokba! Tenné ezt Leconte de Lisle, tennék ezt a franciák is, csak a nyelvük hajlana rá. Mire való hát a mi minderre alkalmas nyelvünk, ha nem használjuk? Mért ne próbálnók meg ma, a formaúnottság és az új renaissance korában? A Heinrich Voss abszolút formahűségénél hűségünk nem, de formánk különb lehet; s a francia Félix Lemaître-ek prózaművészkedésére nem szorulunk soha. Sőt ha kedvünk tartja, meg is rímeltetjük itt-ott a görög verseket. Valaki ugyan, Greguss Ágost, ha jól emlékszem, azt mondta egyszer, hogy festett szobor és rímes hexameter egyformák, ízléstelenek. Sokszor igen; de mindig? Arnold Böcklin, a nagy és görögszellemű Pán-festő, Fritz von Ostini szerint, nem hitte, hogy a görög szobrok ne lettek volna festettek a maguk idejében. Mért ne élénkítőnk mi rímekkel a Horatius-féle szobrok egynehányát? A jövő az élénk színeké és élénk rímeké.

Visszatérve még egyszer a fordításra és fordítójára, Rédey Tivadar irodalmi színvonalon álló, élvezetes verseket adott s ezt köszönöm neki, mindannyiunk nevében. Oly ritkák az élvezetes versek.

*

Mikor Babits bírálata elhangzott, a hozzászólásokból hosszú, sok szempontú, mindenképen gondolatmozdító vita támadt nyomában. Ez azonban — megrögzítés híján — menthetetlenül „lefolyt az örökségbe“, pedig milyen érdekes volna visszaidézni, hiszen többek közt Juhász Gyula és Tóth Árpád is résztvett benne! De az ő nézetükre még hozzávetőleg sem térhetek ki, négy évtized múltán, amikor már a magam bölcsességére sem emlékezem, pedig — természetesen — én is ott kardoskodtam az „elvek“ zászlaja alatt.

Babits szövegét is jóformán csak a vak véletlen mentette meg, de ezt aligha csak személyes elfogultságból érzem — értékmentésnek.

Rédey Tivadar.

Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom*, Budapest. E. n. Singer és Wolfner, 619 l.

Hankiss Jánosban, irodalmunk rokonszenves európai nagykövetében feltámadhatott a vágy, hogy ne csak a véletlenadta töredékes anyagon keresztül jöjjön egyszer létre Európa és a magyar irodalom találkozása, hanem úgy, mintha Európa egy magyarul jól tudó s szakirodalmi felkészültségű képviselőjének szemléletében születne meg irodalmunk képe. Elevenen, a maga mélységeiben, árnyalatnyi finomságaiban s főleg az európai szellemmel való ezerszálú egybeszővődöttségében. Csábító, de veszélyes vállalkozás, mert épp a Horváth János által annyira hangsúlyozott sajátlagosság, immanencia, elvét kell feladnia, azt, hogy a nemzeti irodalomszemlélet magából az illető irodalomból merítse mértékét, rendszerező elvét.

Részben talán ez az oka, hogy a kép oly kevésbé szerves s az érdekes, eredeti megfigyelések tömegét nem fűzi egységesítő módszertani szempont egybe. A címben megjelölt szempont sem szolgáltathat kellő struktúrát a kifejeződésére, nagyon is szétfolyó, váznélküli valami, az anyagot nem tartja egybe, úgy hogy jórésze még a tág keretéből is kiesik; így például a stíluselemzések és értékelések jórésze sehogysem vonható Európa és a magyar irodalom egy-máshoz való viszonyának problémakörébe.

Nemcsak a cím, de az egész felfogás és feldolgozásmód is az esszé divatját idézi eszünkbe. Ilyen nagy, szétágazó anyag bármennyire csábíthat az esszé-szerű előadásmódra, viszont egységesebb, egyöntetűbb feldolgozásmódot kíván. A dinamikus esszéstílus közlésmódja más közeg, mint az irodalomtörténetíró türelmes munkával csiszolt lencséje, amelynek mennél tárgyyszerűbb képet kellett adnia. A nem klasszikus, mai dinamikus esszéstílus előadásmódjának is csiszoltnak kell lennie, de ennek minél többélű kristálynak, hogy minél meglepőbb színképletekre bontsa a sugarakat. Ennek megvan azután az az előnye és veszedelme, hogy a színképek elemei a legkülönfélébb variációkba kapcsolhatók egymással. Ami hagyján, ha még csak odáig visz, hogy a Kemény Gyulai Páljának arcképi-jelentéssel Dorian Gray arcképe kapcsolódik, de akkor már teljes mértékben megmutatkozik ennek az eljárásomdnak a veszélyes volta, ha Vörösmarty és Schiller stílusát rokonítja azon a réven, hogy a romantika dinamikus idealizmusában egyeznek. Hisz szembetűnő az egyik költő stílusának vérbő, tarka, napkeleti jellege s a másik költő arcképe finom átlátszósága, amelyet a gondolat már halványra betegített.

Hasonlóképp veszélyes a dinamikus irodalomszemlélet olyan megfogalmazása és alkalmazása, hogy az „olvasó, a néző, a korszellem, a maga módja szerint egészíti ki és értelmezi a remekműveket“. Ha az egymásra következő korok más és más fokban el is mélyítik a műalkotás szemléletét, egyre új és új réteget híva elő amint fölötte elvonulnak, mégis csak belőle hívják elő a vonalakat s a műalkotásnak van annyi ereje, hogy ne holt anyagként legyen a prédájuk, hanem a valóban benne rejlő dinamizmussal megvalósítsa saját jelentését. Részben az „Európa és magyarság“-szemponttal együttjáró „extenzív“

irodalmoszemléletnek velejárója a versenyszempont. (Zrínyi megelőzi Klopstockot, Milont. Az ember tragédiája felülmúlja a hasonló műveket stb.) Itt érezteti hatását a külsőséges irodalmoszemlélet.

Hankiss János nem vádolható azzal, hogy mint némely esszéíró, asszimilálatlan, friss külföldi szempontokkal közeledne irodalmunk anyagához, s miközben a fajt hirdeti, a gyakorlatban már a nemzetet is rég feláldozta Európának, de részben épp az anyag végtelen gazdagsága, sokoldalúsága rögtönzésekre csábítja, részben pedig a vállalt feladattal velejár mégis, hogy az elemekre bontott szinkép tarkaságában vész egybe magyarság és Európa. Viszont kétségtelen, a munka épp ezt a feladatot vállalta, hogy ezt a nagyfokú egybeszövődöttséget mutassa be, a nélkül mégis, hogy a nemzetet jelentő sajátos szín, íz veszendőbe menne. Ennek a feladatnak szolgálatában áll a stílus, amely a kapcsolatok gazdagságát fenyegető szótesést összefoglaló lendületével megkísérli legyőzni. Mindez több mint hatszázoldalas kötetben. A vállalkozás nagyszerűsége tiszteletet parancsol, ha a hatalmas problémaanyag első összefoglalása nem is lehet mentes a vázlatosságtól. Bármennyire a feladat természetével magyarázható az előadásmód, mégsem zárkozhatunk el attól, hogy kifejezést ne adjunk annak a meggyőződésünknek, hogy olyan szétfolyó anyag, mint „Európa és a magyar irodalom“ legkevésbé tűri a stílus egybeneső lendületét, az árnyalást lehetetlenné tevő szuperlatívuszt. Ellenkezőleg a literátor lehalkított hangját, a legszenytelembb előadásmódot kívánja, azt, amely a sokrétűséget az árnyalatok hajszálnyira pontos kiszámításával éreztetni tudja. Epp mert itt minden mindennel összefügg, nagyon vigyázni kell, hogy hogyan. Bizonyos, hogy ilyen áttekintésnek szükségképi előfeltétele az Európa és a magyar irodalom anyag részletes, módszeres következtetésszerű feltárása és egybegyűjtése. Addig is, míg egy ilyen anyagfeldolgozóhoz az alapokat épp a fáradhatatlan szerző által egybehívott munkaközösség megteremti, hasson ez a könyv mint valami fogadalom és vallomás, amely a magyar szellem európaiságáról a középkortól Babitsig elhangzott vallomások, tanúságtételek szakadatlan sorát, ha nem is tudományos módszerességű tagoltságban, de az érzés lendületével egybefogja és tolmácsolja.

Baránszky-Jób László.

Báró Petrichevich Horváth Emil: A Petrichevich-család naplói. II. rész. 3. kötet. Petrichevich Horváth Lázár naplója (1873—88, 1848—50). Pécs, 1941. XXX. [1] 162 l.

Egy napló, bármilyen korban írták is, miadig személyes ismeretséget jelent az olvasó számára azzal, aki a naplót írta és mindig van valami megragadó, szuggesztív hatás abban a módban, ahogyan a multat jeleként vetíti előnkbe. A legérdekesebb stúdiumok közé tartozik, az egyén szemüvegén keresztül bepillantani egy-egy kor életébe. Petrichevich Horváth Lázár, korának ismert „literary gentleman“-je, Széchenyi Istvánnak barátja, egyéniségében sok a romantikus vonás, itt-ott találhatóunk naplójában bizonyos pesszimizmusra, vagy inkább az úgynevezett „Zerissenheit“ ekkor már divatba jövő hangulatára valló megjegyzéseket is. Följegyzéseinek stílusa elárulja a jó csevegőt, élénk társalgót. Természetesen kedveli a társaságot és följegyez minden társadalmi eseményt is, amelyben részt vesz. Farsangi mulatságok, hangversenyek — Vieuxtemps, Liszt Ferenc, Thalberg — színházi és operai előadások és

utazás, vacsorák, ebédek, társas összejövetelek töltik ki idejének nagy részét. A napló második 1848—50-ben kelt része, keleti utazását adja vázlatosan.
G.

Gábrriel Asztrik: Abélard. Gödöllő, 1942. (Szerző.) 34 l.

Gábrriel Asztriknak ebben a munkájában is értéktermelő szövegségben találkozik a hívő pap, a középkori irodalom kedvelője és a mozgékony francia szellem tanítványa. Szerző nemcsak Abélard hányatott életének rajzát adja, hanem ez élet háttérül a XII. századi „protorenaissance“ gazdag szellemiségét is vázolja. De még ezzel sem éri be, hanem sort kerít Abélard utóéletére. Abélard és Héloïse tragikus szerelme főként a XVII. és XVIII. század költőit ihleti: a preromantikába hajló francia gáláns világ érdeklődése pedig hazánkban szintén megéli irodalmi visszhangját, Czirjék Mihály, Dayka Gábor, Guzmics Izidor művei, fordításai a tanubizonyosság erre. Gábrriel Asztrik szorgalmas kutatásai így nemcsak a középkortudomány, hanem a francia-magyar összehasonlító irodalomtörténet szemszögéből is jelentősek. Erdekes, hogy egy unikumszámba menő francia felvilágosodási mű (*Histoire des amours et des infortunes d'Abélard et d'Elouïse*) hazai példányát is fölfedezte és ismerteti. Még jobban növelte volna a kitűnő munka értékét a nagyobb terjedelem. Erdemes lett volna az abélardi filozófia részletesebb kifejtése, valamint a kissé tömör és így helyvel-közzel nehezen érthető szövegezés bővebb megfogalmazása.

Angyal Endre.

Rubinyi Mózes: A nyolcvanéves Radó Antal. Bp., 1942. Hungária, 31 l.

Radó Antal már kora ifjúságában kapcsolatba került az irodalommal. Munkásságának legnagyobb és legértékesebb része a műfordítás körébe esik; sok kisebb latin, görög, német, francia, angol és orosz fordításán kívül főleg Leopardi kötete, Arisosto *Örjöngő Lóránt*-jának részletes fordítása, valamint Firdusi átültetése komoly nyereségei irodalmunknak. Műfordítói tevékenysége mellett még főleg szerkesztői munkásságát kell felemlítenünk. Mint a Magyar Könyvtár és a Remekírók Képes Könyvtárának a szerkesztője nagy irodalmi tudásról, széles látókörrel és biztos ítélőképességről tett tanúságot. Újságírói működését a Verhovay-féle Függetlenségben, a Magyar Újságban, a Pesti Hírlapban és a Budapesti Hírlapban fejtette ki. Az irodalomtörténet terén egy-két magyar vonatkozású munkáján kívül (*A magyar műfordítás története 1770-től 1830-ig. A magyar rím* stb.) főleg olasz vonatkozású könyvei és dolgozatai: az Akadémia kiadásában megjelent kétkötetes olasz irodalomtörténete, Dante életrajza őrzik meg nevét. Mint költőt a nemes érzések és a kiváló formakétség jellemzik. Rubinyi Mózes ügyes összefoglalását az író areképének és kéziratának hasonmása díszíti.

Galambos Ferenc.

Misztli László: A magyar tragikum-elmélet története. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből. Kolozsvár, 1942. 65 l.

A tragikum egyik legegyszerűsebb esztétikai kategória, sőt még ennél is több, mert legszorosabban összefügg élet és halál, sors és akarat, erkölcs és érték végső kérdéseivel. Ez a magyarázata annak, hogy egyrészt majd mind-egyik író életében legalább egyszer szembekerül a tragikum problémájával, másrészt hogy állásfoglalása jellemző egész egyéniségére, művészetére. Némi

túlzással azt is mondhatnók, hogy a tragikum felfogása alapján meg lehetne rajzolni az irodalmi ízlés fejlődés-történetét, legalább is a XIX. században.

Egy ilyen munkához jó útmutatásul szolgálna Miszti László értekezése. A szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze íróink és esztétikusaink véleményét a tragikumról, kezdve Kölcsey Ferencről egészen Benedek Marcellig. A név sort persze még lehetne bővíteni — miért maradt ki pl. Henszlmann Imre, Zilahy Károly a régiek, Csiky Gergely, Hevesi Sándor, Ambrus Zoltán az újabbak közül? —, de a kép nagyjában így is teljes és hiteles. Kritikát nem gyakorol a szerző az egyes elméletekről s ezért a tartózkodásért dicséretet érdemel — metafizikai kérdésekben általánosan érvényes mérték ügysem alkalmazható. Jó lett volna azonban a különböző vélemények szellemtörténeti beágyazottságára részletesebben rámutatni. Eredeti magyar tragikum-elméletről ugyanis alig beszélhetünk; íróink és kritikuskaink felfogásában mindig egy-egy nyugati stílusáramlat hatása jelentkezett a megfelelő magyar életérzés tükrében, ezért álláspontjuk jellemzéséhez és megértéséhez feltétlenül hozzátartozik az európai kapcsolatok ismerete is. rtr.

Herke Rózsa: Pájer Antal. (Doktori értekezés.) Pécs, 1941. Szerző. 62 [2] l.

Ha a múlt század közepe táján megjelent folyóiratokat, zsebkönyveket gyakrabban forgatjuk, sok feledésbe merült név válik lassanként ismertté előttünk. Ezek közé a kisebb, de azért nem jelentéktelen nevek közé tartozik Pájer Antalé is, aki kortársai előtt elsősorban mint vallásos költő vált ismeretessé. A múlt század kisebb költői közül még igen soknak hiányzik modern, módszeres kutatás alapján megírt életrajza. Herke Rózsa tanulmánya is hiányt pótol. Bő és részletes bibliográfiáján kívül leginkább azt a fejezetet kell kiemelnünk, amelyben Pájer kéziratairól ad tájékoztatót. Függetlenül a dolgozat közli Pájer néhány kiadatlan kéziratát, levelét. Cs. G. K.

Pelyvás-Ferencsik István: A magyar irodalmi impresszionizmus és Krúdy Gyula. Debrecen, 1942. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének Dolgozatai. 58 l.

Bevezetésében a szerző forrásai, elsősorban R. Hamanu ismeretes munkája alapján a művészeti impresszionizmus fogalmát ismerteti: s rámutat arra a lényeges vonásra, hogy ez az irány szabadítja fel az egyéni látásmódot. A szerző feladatának azt tartja, hogy megkeresse a magyar irodalom impresszionista jellemvonásait. Az irodalmi impresszionizmustól távol áll minden szigorú körülhatároltság, mert ez aktív állásfoglalást, alakítást kívánna, az impresszionista író pedig messze elkerül minden cselekvény-formáló beavatkozást, s hű marad a passzív szemlélethez. Mivel minden érdeklődésével az emberi lélek felé fordul, költészete nem süllyed a leegyszerűsített tájképfestés szürke egyhangúságába. A homályos érzelmi tartalmakat az impresszionista költő a különös jelzők, az újfajta összetételek, a merész jelentésváltozású szavak alkalmazásával fejezi ki. Nagyjából ezek azok a tételek, amelyeket a szerző az irodalmi impresszionizmusról, vagyis a pillanat benyomásainak írói művészetéről tanulmányában felsorakoztat. Ezek után azt kellene kimutatnia, mi Krúdy Gyula impresszionizmusa. Problémáját azonban néhány odavetett mondatból is intézi s megelégszik azzal, hogy az író életrajzát, műveinek tartalmi kivonatát és párhuzamainak megjelölését adja. Az egyébként figyelmet érdemlő értekezés felépítése sem egységes. D.

Budapesti Szemle. — 1943. 782. sz. Balogh Jenő: *Széchenyi István Akadémiai beszédei.* Széchenyi „állandó gondja volt nyelvünk fejlesztése, közhasználatba vétele, államnyelv gyanánt elismertetése, a hivatalos és társasági életben való terjedése“. A tanulmány külön foglalkozik Széchenyi első akadémiai beszédével. „Ez az első akadémiai beszéd nemcsak kortörténeti, hanem irodalomtörténeti szempontból is nagyjelentőségű lett, mert végeredményben ez vetette meg alapját annak, hogy 100 év előtt a különböző világnézetű, illetőleg eltérő politikai felfogású közírók napirenden volt nagy kérdésekről és nemzeti feladatokról az időszaki sajtó hasábjain sűrűn nyilatkozzanak és így a napi események felsorolása helyett hazánkban is magas színvonalon álló, sokoldalú közírói munkásság kezdődjék.“ — Márai Sándor: *Az író és a nemzetnevelés.* Az írótól kortársai többet és mást is akarnak, mint időtlen alkotást. Választ akarnak, paedagógiai intést és magyarázatot. A szerepnek és feladatnak ez a kötelessége csaknem elviselhetetlen felelősséggel terheli meg az író lelkiismeretét. A közösség, amelyhez tartozik, a veszélyérzet követelésével fordul feléje és szavát akarja hallani: lelkiismerete, mely szigorúbb cenzor, mint amelyet a hivatal valaha is az író nyakába ültethet, pontosan előírja, mivel tartozik művének és mivel az embereknek? S ha figyelmesen megvizsgálja a nagy szellemi alkotások sorstörténetét, fel kell ismernie a kegyetlen igazságot, mely így hangzik: az író, kinek legfőbb dolga, Istentől kapott megbízatása, hogy a tökéletes kifejezés, az Alkotással egyenrangú szerkesztés fenéges eszközeivel felmutassa az embereknek nem múló értékű művekben a nevelő hatású szöveget és igazat, ugyanakkor, amikor a szellemi munka természete szerint élete minden erőfeszítését ennek a feladatnak szenteli, kénytelen résztvenni az időszerűben is, kénytelen a maga részét vállalni mindabból, ami gyötrő kérdés, fájdalmas gond, tragikus félreértés az emberiség és hazája életében. — 783. sz. Csathó Kálmán: *Modern színjátszás.* „Régen, amikor még a szöveg elszavalása volt a színész legfontosabb feladata, amíg a színésztől, hogy úgy mondjam, nem az alak és a drámai helyzet, hanem csak a szöveg megjátszását követelték, a rögzítés könnyű volt. Ma azonban más a helyzet, mert a modern színjátszás lényege az, hogy a színész beleélje magát művészileg a szerepébe, mégpedig nem a szövegbe, hanem az alakba és a drámai helyzetbe.“ — 784. sz. Voinovich Géza: *Az irodalom és a háború.* „A háború gordiusi csomóját nem az írói toll fogja megoldani, de azt megteheti, hogy megoldásukhoz hozzáneveljen, hogy komolyságra szoktasson. A feladat, a felelősség felerészben a közönségre hárul, hogy figyelmét a komolyság felé fordítsa.“ — Tóth László: *Prohászka Ottokár püspök emlékezete.* Prohászka Ottokár hőse volt a nemzeti eszmének, a magyarságnak, amelyet ő mint minden igaz nagy magyar, elválaszthatatlannak érzett a krisztusi kereszténységgel. — 785. sz. Eckhardt Sándor: *Losonczy Anna.* A szerző új levéltári adatok nyomán rajzolja meg Losonczy Anna jellemét. Rendkívül érdekes bevilágítást nyújtanak az általa talált, Losonczy Anna diktálta levelek Anna lelki világába, főleg birtokszerző szenvedélyébe s így döntő magyarázatot nyuj-

tanak abban az irányban, hogy Losonczy Anna miért nem adta kezét a könynyelmű Balassi Bálintnak, hanem Forgách Zsigmondnak. — Voinovich Géza: *Mátyás király és a magyar irodalom*. „Kegyetlen magyar sors, hogy nagyságából alig maradt egyéb, mint romok, versfoszlányok és büszke emlékezés.“

Délvidéki Szemle. — 1943. 1. sz. Madácsy László: *Juhász Gyula és Oláh Gábor költői barátsága*. A két költő barátsága levelezésük alapján.

Egyetemes Philológiai Közöny. — 1943. 1. sz. Eckhardt Sándor: *A körmendi Balassi-emlékek*. Beszámoló a körmendi Batthyány-levéltár Balassi Bálintra vonatkozó érdekes adalékairól. — Elek Oszkár: *Don Juan mondája Kisfaludy Károly Karácsonj-éhen*. Kisfaludy a bécsi színpadon láthatott Don Juan-témát feldolgozó melodramát. — Eckhardt Sándor: *Hol van Mindszenti Gábor naplója?* Az eredeti kézirat valószínűleg a marosvásárhelyi Teleki-tékában lappang. — Schwartz Elemér: *Bél Mátyás német helyesoltasási szabályai*. Bél a mai német előadási nyelv első tanítómestere. — Baungarten Sándor: *Adalékok a magyar humanisták francia kapcsolataihoz*. Berzeviczy Márton francia írókkal való kapcsolatai. — Országh László: *Marlowe magyar forrása*. A híres angol drámaíró egyik drámájában Bonfini alapján a várnai ceatát is leírja.

Erdélyi Helikon. — 1943. 2. sz. Bory István: *Széljegyzetek Az ember tragédiájához*. Néhány probléma megvilágítása.

Erdélyi Múzeum. — 1943. 1. sz. Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században*. Új adatok a nagyenyedi iskolai színjátszás történetéhez. — Vita Zsigmond: *Románia magyar irodalmának bibliográfiája (1940—41-ben)*.

Helicon. — 1942. 1—3. sz. Fideleiro de Figueiredo: *Las dos formas de la critica: ciencia de la literatura y dirección del espíritu*. Az irodalomtudomány és szellettörténet kapcsolata. Kissé Cysarz szellemében („Literaturwissenschaft — Lebenswissenschaft“) az irodalmat eszköznek tekintni az ember minél tökéletesebb megismerésének szolgálatában. — Benno von Wiese: *Das deutsche Gesichtsdrama*. A történelmi dráma fejlődéstörténete. — René Bray: *Boileau et la théorie de la tragédie*. Boileau elméleti felfogása a tragédiáról. — Horst Oppel: *Vom Wesen der Autobiographie*. Az önéletrajz sajátos vonásai. — Ladislao Gáldi: *La penetrazione dei generi in una letteratura nascente*. A román irodalmi műfajok keletkezése. — John Honti: *On a type of saga incidents*. A saga-irodalom egyik típusáról. — Giuseppe Toffanin: *Omero fra umanisti e romantici*. A romantika Homerosz-szemlélete. — Hugo von Kleinmayr: *Rilke*. A Rilke-kutatás mai állapota.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1942. 4. sz. S. Szabó József: *Zoltai Lajos*. Sőregi Jánosnak Zoltai Lajosról írt életrajzával kapcsolatban a cikk röviden méltatja a debreceni Déry-Múzeum volt igazgatójának tudományos munkásságát, különösen kiemelve irodalomtörténeti jelentőségű tanulmányait. — Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István, mint katona*. (4.) Széchenyinek az 5., majd a 4. huszárezred kötelékében eltöltött éveiről szóló beszámoló, 1815. március 1-től 1826. április 15-ig. Széchenyinek a katonaságtól való megválásig. — Pais Károly: *Kisfaludy Sándor két Rózája*. (2.) Folytatása azon

bizonyítékok felsorolásának, amelyekből megállapítható, hogy Kisfaludy Sándor Naplóját és a Kesergő Szerelmet is utólag alkalmazta Szegedy Rózára, amikor az már a felesége volt. — *Emilia-kódex*. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban lévő XVII. századi szakácskönyv ismertetése. — *Vörösmarty szépirodalmi könyvkiadóállalati terve*. A fogalmazványtöredék szövege. (1840-es évek.) — *Eötvös műfordításai Palocsay Tivadar verseiből*. Német versekből készült fordítások. — *Szász Károly és Badics Ferenc levelezése*. Tíz levél közlése. — *Könyvismertetések*. — *Repertorium*.

Koszorú. — 1943. 2. sz. Kornis Gyula: *Ilegedüs Loránt*. „Csodálatos dinamikus, szóba és írásba egyre kirobbanó egyénisége, amely a lángelme jegyét viselto homlokán, valóban kifejlesztette magából, cselekvésbe és tárgyi alkotásba öntötte mindazt a tehetséget, amellyel a Gondyjelölés pazarul megajándékozta.“ — Havas István: *Gárdonyi Géza írói jelentősége*. „Gárdonyi művei már életében megragadták az ifjúságot... Írásaiban minden mondat egy-egy vallomás, mely olyan mélységből tör felénk, ahol istenek lakoznak.“

Magyar Szemle. — 1943. 44. köt. 1. sz. Fábíán István: *Horráth János iskolája*. Tanítványai közül Kerecsényi Dezső alkalmazza a legtisztábban a Horváth János könyveiből lesűrhető tanulságokat.

Magyarságtudomány. — 1943. 1. sz. Fitz József: *A vándoronyomdák*. Kutatja a vándorlás okait. A nyomdászok pártfogói, a társadalom minden rétegéből származnak. — Eckhardt Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*. — Tolnai Gábor: *Gróf Bethlen Miklós*. Bethlen Miklós élete ö-életrajzával éri el teljességét. Művéből a kicéréshez közeledő barokk szelleme sugárzik. — Benedek András: *Betlehemes játék Homoród-Remetén*. A negyedik remetei változat elemzése és szövegek közlése fénykép- és hangjegymellékletekkel. — Fábíán István: *Az adoma irodalmunkban*. Az adoma akkor jelentkezik irodalmunkban, amikor kialakul a középnemesség sajátos ízlése. A Ludas Matyi az első alkotás irodalmunkban, mely műfaja szerint is adoma. Gyöngyösi Istvántól napjainkig szinte töretlen láncot alkot az adomázgató, derűs, az életben gyönyörködő frók sora. — Dénes Tibor: *Postromantika a XIX. század utolsó szakaszában*. A századvégi magyar irodalom sokkal inkább romantikus, mint realista jellegű. Párhuzam a XVIII. és a XIX. századvég között.

A Szent István Akadémia értesítője. — 1941. XXVI. kötet. Pataky Arnold: *Megemlékezés gróf Széchenyi Istvánról*. Széchenyi abban látta földi életének legfőbb célját, hogy a közre nézve hasznos lehessen; egyéniségét ezen a téren is mély valóságosságával igyekezett mindig jobban tökéletesíteni. — Várdai Béla: *A négy százéves jezsuita rendről*. Pázmány Péter, Káldy György, Faludi Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Rajnis József, Bangha Béla és még számos név a bizonyítéka annak, hogy a jezsuita rend kiváló helyet töltt be a magyar irodalom történetében. — Várdai Béla: *Kincs István írói félszázada*. Kincs István kortársai nem ismerték eléggé, pedig emberi, papi, írói egyénisége a leggazdagabbak közé tartozik. „Fényes tehetsége és nagy termékenységével mellett is csonka maradt fejlődése: inkább szétterjedelődött, mint eljutott a tetőpontjára. De így is ő lett a legkedvesebb szavú, legnépszerűbb katolikus szellemű elbeszélő s hozzá az egyetlen humorista közöttük.“

Kovacsóczy Mihály kiadatlan levelei.

Kovacsóczy Mihály nevét nem teljesen megérdemelten törölte ki emlékeztől a magyar irodalomtörténetírás. Ha mint poéta nem is gazdagította új hanggal a magyar költészetet, mint fáradhatatlan lapalapító, szerkesztő és cikkíró figyelmet érdemel.¹ Az Országos Széchényi-Könyvtár kéziratában őrzött alább közlendő levelei éppen erre a méltatlanul elfelejtett működésére vetnek világot. Báró Mednyánszky Alajoshoz írt négy levelében *Árpádia* című zsebkönyvéhez kéri a már hírneves történész és népmese kiadó közreműködését. A négy levél az *Árpádia* létrejöttének állomásait szemlélteti; Kovacsóczyt körültekintő, jól válogató szerkesztőnek ismerjük meg belőle. Számos előkelő, jönevű munkatársat sikerült szereznie mind Magyarországon, mind Erdélyben. Többen családi levéltárak anyagát is rendelkezésre bocsátották történelmi forrásközlések céljára. A levelek a zsebkönyv előállításának műhelytitkait is felfedik: a kéziratokat — postaköltség kímélése kedvéért — Wigand pesti könyvkereskedő közvetítette, az illusztrációkat Karlsruheban metszették acélba. — De Mednyánszky nem csupán író volt, hanem helytartósági tanácsos is, kinek kezében később éppen a sajtóügyek összpontosultak; jóindulatára Kovacsóczynek ezért is szüksége volt. *Szemlélő* című folyóiratának engedélyezéséhez kéri és reméli pártfogását. — Az ötödik levél tulajdonképpen a meginduló *Szemlélőről* szóló jelentés; szövege nyomtatott, csak a címzés és az aláírás Kovacsóczy kézírása. Pusztán véletlen, hogy a nyomtatott jelentésnek itt közölt példánya Horvát Istvánhoz van címzeve; érdemes volna tudni, kiknek küldött még ilyen szövegű felhívást a szerkesztő. Sokan lehetnek, másképp a hosszú szöveget kinyomatnia nem lett volna érdemes.

Kovacsóczy Mihály — br. Mednyánszky Alajoshoz.

1.

Méltóságos Báró 's királyi Tanácsos Úr!

Mi történt legyen honi történeteink telvilágosításában maiglan? mint fáradozának Fessler, Engel, Kovachich, Pray, Palma, Romy, Katona, Cordines. Bél 's mások, a' régi oklevelek 's hagyományok' felfedezésében Méltóságod nálamnál sokkal jobban tudja, de tudja azt is mennyi kincs lappang, egyes Nemzet-ségek gazdag levél táraiban, várván a' szorgalmas vizsgáló által való felfedezésre. gazdag levél táraiban, várván a' szorgalmas vizsgáló által való felfedezésre. A hisztoria pályáján tömérdek még a' szedni való, 's ennek tudása ösztönöze engem' arra hogy a' jövendő 1833 esztendőre egy olly alkatú Almanachot, mint Méltóságod B. Hormayer Urral bocsáta közre, ezen czímmel Árpádia Zsebkönyv az honi történetnek szentelve, nyújtsak Nemzeteknek. Meggyőződve

¹ Dezsényi Béla: *Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve.* Budapest, 1941. (Az Irodalomtörténet füzetek. 4. Kiny. az Irodalomtörténetből.)

aról, hogy Méltóságod honunk listoriájára nézve tudósaink között a' leg-gazdagabb gyűjteménnyel bir, Gróf Dessewffy József Úr ösztönzésére bátor-kodom aziránt Méltóságodhoz folyamodni, hogy Zsebkönyvemet alkalmas munkákkal elősegélleni méltóztassék, nem különben a' Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Tanácshoz Ns Abaúj Vármegye által intézett esedezősemet Szem-lélő czimű folyóírásom megengedése tekintetében hatalmas védelte által létre szállítani tessék, Zsebkönyvem' külséjéről csak azt bátor-kodom még meg-jegyezni, hogy a' hozzá tartozó négy kép jeles Bécsi művészek munkája leend.

Ki midőn magam' hathatós kegyeibe ajánlanáni mély tisztelettel öröklök

Méltóságodnak

Kassán Febr 15-én 832.

alázatos szolgálja

Kovácsóczy Mihály

Hites Ügyvéd

2.

Kassa Böjt más hava 15-én 832.

Méltóságos Báró!

Milly kelemesen [!] lepett légyen meg Méltóságod levele, elevenben kép-zelheti, mint sem leirhatnám, ha azt mondom hogy általa egy gyön-géden ápoló reményem bétölt. Ha munkálódásaimban ösztönre lett volna szükiségem, ez leghatalmasban hatna reám. Bátorít szivesége azon nyilatkozatra, hogy fájdalommal tapasztalám Méltóságod soraiból, hogy soraim szándokom szerint felfogni nem méltóztatott, annyiban hogy én Árpádiát soha sem ohajtám évszaki iratnak, hanem a' mint a' ezimezet mu-tatja csak Zsebkönyvnek alkotni, 's ugyan annak is hagyni, míg folyamatjait balcsapások el nem nyomardják.

Ellenben én már 1831-ben Junius holnapban folyamodék a N. M. Kir. Helytartó Tanácshoz, egy folyó'rat kiadására való engedelenért, ezt én *Szem-lélőnek* bémálám, hetenkint kétszer fogna megjelenni. Kérelmem az enlítetttem Dicasterium, Ns Abaúj Vármegyével olly utasítással közlé, hogy iránta való véleményét közlené, a' járvány melly honunkat pusztitá akadály lön a' korábbi teljesítésben 's így csak Karácsony hava 24-én küldé fel a' tisztelt Vármegye nekem felette kedvező véleményét, erre a' kértem engedelem maiglan elmaradt — *A' Szemléllő a' Tudományok' és Litteratura mezején* tehát azon évszaki vagy is heti irat melyre nézve Méltóságod hatalmas elősegéllését 's * mult levelembé kértem, 's jelenleg is kérni bátor-kodom, 's hitten hiszem hogy köz-ben járásánál fogva az ohajtva várt engedelmet mennél előbb meg is nyerendem.

Visszatérek Árpádiára. Erdélyből, Gróf Kemény József, Báró Bálintit Károly, Iuczo János, Konderecsy Ferencz nem megvetendő, vagy is inkább igen kelletős munkákkal apolják [!] igyekezetem, innen Gróf Dessewffy József és Gróf Forgács József Szécsenyből gyarapitják irataim. Legnagyobb szükében vagyok azonban a' Legendáknak, 's várok képének hiteles leírásokkal együtt, Erdélyből ugyan Vajda Hunyadot ve'rdem, Magyar országból Szalánczot birom. Kézirat másolatim, 's okleveleim Gyűjteménye Ns Kassa városa ritka készsége

* Olvashatatlan szó.

által szépen nevekszik — 's most azon remény biztat hogy e' hézagot Méltóságod kegyessége kipótlandja. Habár minden küldemény Méltóságod jeles gyűjteményéből kimondhatatlan nyereség, óhajtanám mostra még is, ha már az általam elkészített Corvinus János Biographiájához némely dátumokkal elősegéllenc, valamint a' homályba tűnt Sárkányrendről valami világosítást közölni méltóztatna. Távol legyen tőlem hogy én Méltóságodat tapasztalásának 's mély belátának a' küldemények iránt ösvényt szabni akarnék; ezek egyedül azért bátorodom kijegyezni mivel hajdoni dolgozatimhoz illők — a' meny nyire emlékezem a' Révaiak nemágozatja sem látott még világot — én pedig ezen nemzettségnek sok tekintetben nagyon lekötelezve vagyok.

A' mi az Árpádia küljét illeti, nem szánom költségemet, 's a' képeket a' Carlsruhi mű Intézetben Fromm kormányja alatt metszetem aczélba — hogy onnét csak jelest várhat az ember; számosabb bizonyítékok szólnak sokféle zsebkönyvekben, mint sem hogy vitatnom kellene. Az az egy kérelmem még, ha hogy Méltóságod némely arcz vagy vár rajzokkal bir, méltóztatnék azokat velem közleni, a' póstán, valamint minden egyéb irományt, vagy Wigand Otto könyváros által, ennek testvéréhez Wigand Györgyhöz utasítva — azon irományokat melyeket meg nem tarthatnék, valamint a' rajzokat is, minden más postával Méltóságod kezeihez szolgáltatnék vissza.

Fogadja Méltóságod forró hálámat, szerencsétlenszen parancsaival, 's semmi alkalmat el nem mulasztandok, hogy megbizonyítsam mi határtalan tisztelettel nevezi magát

Méltóságod

alázatos szolgájának

Koracsóczy Mihály

3.

M. B. Mednyánszky Alajos urnak

Méltóságos Báró!

Itt veszi Méltóságod Árpádia jelentését, melyben egyszersmind tartalmát előterjesztem, a' mi szerint bősős küldeményei választását alkalmaztatándja. Erdélyből minden órában várom Gróf Kemény József Úrtól a' Gerlicziek, Vasok, Bethlenek és Kemények Genealogiáját, nem különben Vajda Hunyadnak hiteles leírását, Rosnyai Dávidnak életrajzával. Gróf Forgács József Szécsényből Szaláncz vára leírásával örvendeztet meg, 's Tokody János tartományi biztos is ígérte készségét — Kéziratimba vannak több Biographiák, 's 2-ik Endre királyunk kereszties hadának leírása, Gyurkovics Senator Úrtól habár maiglan feleletlen hagyá levellem remélek még. Igen óhajtanám ha M. G. Teleky József arczrajzát megkaphatnám szándékom minden évi folyamatban egy élő nagyinak vagy Tudosnak képét adnom. Ha Méltóságod ezen derék honfi rajzát birná, vagy baj nélkül hozzá juthatna, vagy legalább útba igazithatna, kimondhatatlanul szaporitaná Méltóságod eránt való lekötelezéseimet.

E' perczen kapom Báró Balintit Károlytól Markházy Pál emléket, 's Gróf Dessewffy Jóseftól Kazinczy Biographiáját. Kassa városa különös készséggel megengedő Levéltára használatát, melyben utó született László parancsát Hunyady László 's szitói elfogatása iránt mint eddig legalább előttem ismeretlen oklevelet sok jelesek között lelém.

Az Akadémia által utolsó gyűlésében fordításra ajánlott munkák közül Engel Magyar Ország történetei, több évek óta nagyobb részént készen vannak nálam, 's örvendek az alkalomnak mely magát reméntenül nyújtja közzsítésökre.

A' Nefelegtől kitett jutalom nem foghatom meg mi okból olly kevésrészvétet gerjeszte hogy két Balládánál 's két elbeszélésnél több nem küldött bé 's így az Akademiát a' bírálással nem akarom fárasztani.

Ki midőn magam' Méltóságod tapasztalt kegyeibe ajánlanám, de különösen Árpádiámat 's Szemléző című folyó írásomat, megkülönböztető mély tisztelettel öröklök Méltóságodnak

Kassán Bőjt más hava 25-én 832.

alázatos szolgálója

Koracsóczy M.

4.

Méltóságos Bátor Cs. Királyi Kamarás 's Tanácsos Úr!

Árpádiát, mellynek Méltóságod diszes nevével ékesítve leve szerencsője literaturánk látkörén megjelenhetne, jelenleg mint valódi tiszteletem színezetlen jelét bátorodom Méltóságod kezeihez szolgáltatni. Nálamnál senki sem tudja jobban, hogy: non omne tulit punctum. ha valaki azonban azt megfontolja mennyi akadályokkal kell küszdenünk, mind a Censura, mind az Irók. 's végre a' külső csin kiállítása miatt, az bizonyára kegyesen ítélend, gyöngői fölött elsínül. 's a' szépet 's jót ápolni fogja. Árpádia kezdet, szorgalmam czéja hogy évenként nevedekdjék becsé.

Szerencsémnek tartandom Méltóságodtól megtudni, mennyi példányt parancsol, ezek rögtön utnak indítatnak.

Ki midőn Árpádiámat Méltóságod további oltalmába, 's folyóírásom ügyét hatalmas pártfogásába ajánlani bátorodom, megkülönböztető hü 's mély tisztelettel nevezem magam Méltóságod

Kassán Karácson hava 15-én 832.

alázatos szolgálójának

Koracsóczy Mihály.

Koracsóczy Mihály — Horvát Istránhoz.

Tekintetes Tüdős Táblabíró Úr!

Legközelebb eltűnt 1832-ik év végnapjaiban szerencsém vala a' Nagyméltóságú királyi Helytartó Tanácstól, egy Időszakírás kiadhatására, kegyelmes engedelmet nyernem; czíme: *Szemléző, a' Tudományok, Literatura 's Művészetek mezején*, megjelent Julius elsőjével, a' posta útján, minden héten kétszer, hozzá járulnak toldalékol minden második héten a' *Literaturai lapok*. — Az elsőnek tárgya:

1. Minden, mi a' költés kötött vagy kötetlen tollú körébe tartozik.
2. A' világ, do különösen a' magyar nemzet egyházi 's polgári történeteit érdeklő vitatások, vizsgálatok, a' hajdon 's jelenkor nevezetése, fontos oklevelek, szerződések, nemágozatok.

3. Népek és nemzetek, városok és tartományok ismertetése, statistikai, topographiai 's történeti tekintetben; népszokások egyes vonások művelődési előhaladásokból, geographiai fölfedezések, jeles utazások.
4. Jeles férfiak és asszonyok életrajza, egyes érdeklő vonatok életökből, koszorús írók kifejlődése, világot nem látott levelezéseik.
5. Rövid értekezések a' tudományok minden ágazatjából, kivéven a' politikát 's theológiát.
6. Jeles eredeti vagy fordított munkák próbaközlései.
7. Az elővilág ismertetése, maradványai fölfödésének jelentése 's leírása.
8. Philologiai értekezések.
9. A' Színészség minden Nemzeteknél, de leginkább nálunk.
10. Csinos 's elmés Anekdoták.

A' *Litteraturai lapok* kiterjednek:

1. Józan, de soha személyt érdeklő kritikára. műbírálatokra, a' legjobb kritikai havi iratok kivonatjaira.
2. Előterjesztik a' Literatura állapotját, mint nálunk, ugy minden művelt nemzeteknél.
3. Jelentik a' tudós foglalatosságokat.
4. Minden új vagy régi de ritka könyvek jelentéseit elfogadják.

Ha igaz az, hogy a' nemzetiség szelleme a' nyelv, melly nélkül csonka a' hazafiság, 's nincs sajátos nemzeti műveltség, úgy nem kételkedem, hogy a' főnnérdeklettem tárgyak, honi nyelven előadva, hazánk olvasóinak ingerlő érdekekkel [!] birandanak, de mennél terhesebb egycseknek illy tetemes munka melletti fáradozása, mennél sikeresebb előmenetet lehet egyesült erőttől várni, annál szükséges Időszakiratom számára több barátokat 's munkatársakat szerezni, ezek közé a' legőszintébb bizodalmu tisztelettel bátorkodom Tekintetes Uraságodat megkérni, remélve hogy csecsenős intézetemtől lelkes munkálatait 's mind azt, a' mit reá nézvést hasznosnak tart, meg nem vonandja. En részemről minden más szolgálatom ajánlata mellett, Időszakiratom lapjaival szivesen szolgálok, csak azon egyért esedezvén, hogy a' posta költség kimélete miatt, a' nagyobb nyalábokat ha biztos alakommal nem. tehát Wigand Otto Pesti könyváros úr által, czímem alatt hozzám utasítani méltoztassék. Ki igenlő feleletért könyörögvén, szíves kegyeibe zárkoztan igaz tisztelettel vagyok

Tekintetes Uraságodnak

Kassán Febru. 3-án 833.

alázatos szolgája

Kovácsóczy Mihály

Tettes

Horváth István MK. Pest. Újpiacz Ürményi ház.

Az utolsó levél a megszólítást és a címzést kivéve nyomtatott szöveg!

Dezsényi Béla.

Hírek.

Radványi Kálmán halála. A magyar ifjúsági irodalom egyik szeretetreméltó egyénisége, Társaságunk választmányi tagja költözött el vele az élők sorából. Emlékét kegyelettel őrizzük!

Kosztolányi Dezső emléktábláját Szabadkán, a költő szülőházán helyezte el a Kosztolányi Dezső Irodalmi Társaság. Az ünnepségen Kosztolányi édesanyja is résztvett.

Juhász Gyula-emléktáblát lepleztek le, mely a nagyváradi premontrei gimnázium falán nyert elhelyezést. Az ünnepséget a Szigligeti Társaság fennállásának félszázados jubileumával kapcsolták össze.

Szenteleky Kornél Társaság alakult Zomborban. A Társaság tiszteletbeli elnöke: Herczeg Ferenc. Szenteleky a vajdasági irodalomnak a megpróbáltatás évei alatt a nemzeti gondolat érdekében missziót teljesítő apostola volt.

Elhunytak.

BERCZELI HARRYNÉ, l. *Gajary Erzsébet.*

DÉR ISTVAN, ny. áll. gimn. tanár, szül. Apostagon (Pest vm.) 1869. megh. Budapesten 1943. január 19-én. — Ev. 1895/25. működött a tanári pályán. — Műve; *Pálóczi Horváth Adám „Hunnias”-a.* Temesvár, 1899.

CSEKEY ISTVANNÉ, l. *Pesch Hermia.*

GABANYI LASZLÓ (olysói és héthársi) színész, szül. Kolozsvárt 1879. december 18-án, megh. Budapesten 1943. január 23. án. — Rákosi Szidi színiiskolájának elvégzése után 1899—1912. vidéken, 1913 januárjától a budapesti Nemzeti Színházban működött. Az 1890-es évek végén jelentek meg főv. és vid. lapokban a versei.

GAJARY ERZSÉBET (özv. tahi Unger Richárdné, előbb Berczeli Harryné, miskai és csertői) szül. Kalocsán (Pest vm.) 1883 október 4-én, megh. Budapesten 1943. január 16-án. — 1906-tól írt meséket és elbeszéléseket.

GYORBIRÓ ISTVÁN (primor léczfalvi és úzoni), a Kőfaragó és Kőműves Ipartestület főjegyzője, szül. Felsőcsernátonban (Háromszék vm.) 1889-ben, megh. Budapesten 1943. január 9-én. — Az 1930-as évek elején hírlapíróskodott Budapesten.

HEGEDÜS LORÁNT (magyarzsákodi), dr. sc. pol., m. kir. titkos tanácsos, felsőházi tag, ny. pénzügyminiszter, a TEBE elnöke, a M. Tud. Akad. t., a Kisfaludy Társ. r. tagja, szül. Budapesten 1872. június 28-án, megh. u. o. 1943. január 1-én. — Nagy publicisztikai és szépirodalmi működést is fejtett ki.

HELLER BERNÁT, dr. phil. ny. rabbiképzési tanár, szül. Nagybecsén (Trencsén vm.) 1871. március 16-án, megh. Budapesten 1943. február 28-án (tem. napja). — 1896—1919 áll. gimn. tanár, 1919—1922 izr. főgm. igazgató, 1922—1935 az orsz. rabbiképzőint. tanára volt. Irodalomtört. és néprajzi cikkeket írt.

HERBOLY FERENC, főszerkesztő, szül. 1873-ban, megh. Zalaegerszogen (?) 1942. december 31-én. — Szerkesztő volt, tárcákat is írt.

HEVESI (1905-ig Handler) SIMON, dr. phil., vezető főrabbi, szül. Aszódon (Pest vm.) 1868. március 23-án, megh. Budapesten 1943. február 1-én. — Műfordító és hitszónok is volt.

LATTYAK NANDOR, tb. esperes, ny. r. k. plébános, szül. Chizsnón (Arva vm.) 1872. április 18-án, megh. Piliseshabán (?) 1943. februárjában. — Novellafordítása is van.

NANIK PÁL, a *Pápai Hírlap* szerkesztője, szül. 1871-ben, megh. Pápán 1943 januárjában.

NÉMETH JÁNOS, szentszéki tanácsos, ny. r. k. plébános, szül. Nemcsulácson (Zala vm.) 1862. január 28-án, megh. Keszthelyen 1943. január 14-én. — Szerkesztette a *Balatonvidék*-et.

PERESZLÉNYI ZOLTAN, dr. jur., ny. min. tanácsos, szül. 1875 körül, megh. Győrött 1938. március 21-én (68 éves). — Verseket írt és szerkesztette a *Liptó* c. lapot.

PESCH HERMINA (özv. Csekey Istvánné), ny. p. isk. tanár, szül. 1863 körül, megh. Budapesten 1943-ban (81. évében). — Írt a kuruc költészetéről.

RADNAI (1886-ig Reisinger) OSZKAR, dr. phil. ny. tanügyi főtanácsos, áll. tanítókép. igazgató, szül. Budapesten 1881-ben, megh. u. o. 1942. december 31-én. — Tárcákat s irodalomtörténeti tanulmányokat írt.

RADVANYI (1906-ig Romanek) KALMAN, dr. phil. érs. gimn. r. tanár. a Szt. István Akad. r. tagja, szül. Ipolyszalkán (Hont vm.) 1887-ben, megh. Budapesten 1943. március 18-án (tem. n.) — Szerkesztője volt a *Zászlók* c. ifj. lapnak.

REICHARD PIROSKA, dr. phil., volt szlov. leánygimn. tanár, szül. Beregszászon (Bereg vm.) 1882. szeptember 26-án, megh. Budapesten 1943. január 1-én. — Több verskötete van.

ROHN LASZLÓ, v. szerkesztő, szül. Budapesten 1888-ban, megh. u. o. 1943. január 10-én (tem. napja). — A *M. Orsz. Tudóstól* c. könyvatos szerkesztője volt.

RUTTKAY VILMOS (alsó- és felsőruttkai), dr. jur. ny. m. kir. követségi tanácsos, szül. Budapesten 1869. szeptember 29-én, megh. u. o. 1943. febr. 10-én (tem. napja). — Több közzgazd. és diplomáciai tárgyú önálló kötete is van.

SANDOR (1898-ig Salzer) ALADÁR, dr. jur., ny. táblai bíró, ügyvéd, szül. Pápán (Veszprém vm.) 1872. június 30-án, megh. Budapesten 1943. április 1-én (tem. napja). — Novellákat, tárcákat és regényt írt.

SANDOR IMRE, hírlapíró, szül. Pápán (Veszprém vm.) 1892-ben, megh. Budapesten 1943 március 8-án. — Több színdarabot, regényt s regényfordítást írt.

UNGER RICHARDNÉ, l. *Gajary Erzsébet*.

G. P.

Felelős szerkesztő és kiadó : Kozocsa Sándor, Budapest, VIII. Rákóczi-út 19. 42.791. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943. (F.: Thiring Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyi Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Agner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dezsényi Béla. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábián István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Agost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Sándor István. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábrián István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Kláfa: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—
12. Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	2—
13. Sík Sándor: A magyar romantika kérdése	2—
14. Alszeghy Zsolt: Faludi Nemes ember-ének rokonai	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
42.791. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1943. (F.: Thiering Richárd.)